

EKREM HAKKI AYVERDİ

MAKALELER

Bu kitap,
İSTANBUL FETİH CEMİYETİ'nin
84. kitabı'dır.

•
1. Baskı 1985

•
İSTANBUL FETİH CEMİYETİ
Kara Mustafa Paşa Medresesi 43
Çarşıkapı — İstanbul
Tel : 522 95 17

•
Dizgi - Baskı : ÖZAL Matbaası
Tel : 520 60 58 — Cağaloğlu - İstanbul

«Türk gençleri, Ekrem Hakkı Ayverdi'nin hazırladığı bu sekiz cildlik âbideyi okuyunca, dünyânın en büyük târih ve milletine mensup olmanın huzur ve saadetini tadacaklardır.»

Ahmet Kabaklı, Tercüman, 3 Mayıs 1982

FÂTİH SULTAN MEHMED (*)

Muslim World mecmûasının mümtaz kârilerine bu etüdümle Garb âlemince pek az tanınan bir devir ve pek büyük bir şahıstan bahsedeceğim; İstanbul'un 1453, 29 Mayıs'ında fethinin beş yüzüncü senesi bu yıla tesâdüf etmektedir. Gönül isterdi ki bu müsâhabe ancak böyle elle tutulur mühim bir hâdise vesilesiyle olmasın da samîmî temas ve münâsebet şeklinde dâimî olsun.

Etüdümüzde evvelâ o devri ve kurûn-ı vustanın (Orta Çağ) kapanıp, son karnın (asrın) açılmasını tevliid eden rûhî, içtimâî ve siyâsî vak'a teselsülünü, mümkün mertebe kısa tutmak için, pek esashlarını alarak, anlatıp fetih hâdisesini izahattan sonra Fâtih

(*) Bu makale Birleşik Amerika'da intişâr eden Muslim World mecmûasının 1954 senesi Temmuz sayısında «Muhammed the Conqueror» ismi ile yayınlanmıştır.

devrinde siyâset, san'at ilim hareketlerini ve Hristiyanlığın muhtelif mezheplerinin tâbi tutulduğu içtimâî şerâiti şerhedeceğim. Bu meyanda Türkler'in ana san'atı olan mîmarlığın o devirde ve alelümum Osmanlı hükûmeti zamânındaki inkişâfı ve tuttuğu istikâmet hakkında şahsen yaptığım tetkikâtı ve vardığım neticeleri, bâriz bir şekilde tebârüz ettireceğim. Makâleme resim ilâve edemediğime müteessirim; bu imkân hâsil olsaydı, daha büyük bir vuzuh ve kat'i yetle anlatabilirdim.

*
**

Türkler Irak'a ve Anadolu cenûbuna dokuzuncu asrın 2inci nısfında (yarısında) gelmeye başlıyarak Abbâsi halifelerinin ordularında mühim mevkiller işgal etmişler ve Hârünürreşid devrinde Bizans hudutlarında tesis olunan ordugâhlar da sayıca mühim bir yekûn teşkil etmişlerdir.

Bizans'a karşı Arap istilâları nihâyet bulup, onuncu asırda, Makedonyalı imparatorlar zamânında, Bizanslılar tâ Haleb'e kadar istirdad edince bu ücretli Türk askerlerinden bir çoğu yerlerinde kalarak lisanslarını muhâfaza etmekle berâber, Ortodoks mezhebini kabul eylemişlerdir. Toros dağlarının eteğinde Kayseri - Niğde hattı Arap ordugâhlarının uzun zaman durduğu hudut olduğundan Hristiyan Türkler son zamanlara kadar ekseriyetle bu mıntıkada bulunuyordu.

Daha ehemmiyetli bir kitle Bağdat, Musul ve Kerkük civârında tavattun ederek İslâm dînini muhâfaza eylemişler ve koloni, Türkistan'dan mütemâdi sûrette gelen tâze unsurlarla beslenerek büyümüşür. Bu devamlı fakat kısmî muhâceret üç asır sürmüştür.

İkinci ve daha büyük dalga onbirinci asrın ilk senelerinde başlıyan Selçuk istilâsiyle Anadolu, Irak ve Sûriye'ye yayılmıştır. Bunlar, Azerbaycan, İran'ın büyük bir kısmı Sûriye'de büyük Selçuk İmparatorluğu'nu kurduktan sonra Bağdat'taki Abbâsi halifelerini de nüfuzları altına aldılar. Bilâhare Anadolu Selçûki İmparatorluğu ismini alacak olan ikinci kolları da 1071'de Malazgird Meydan Muhârebesi'nde Bizans ordusunu perişan edip İmparator Romanos Diyojinos'u esir etti ve bin kilometreden fazla kat'ederek 1080 senelerinde Marmara sâhillerine yakın İznik şehrini işgal eyledi. Bu işgal uzun sürmedi. 1099 senesindeki Birinci Ehli Salib'e karşı koyamıyarak şehri tahliye ve Garbi Anadolu'nun bir kısmını kaybettiler.

Bununla berâber Konya pâyitaht olmak üzere imparatorluk Ehli Salib'in hücumlarına karşı durdu ve muhâfazayı mevcüdiyet etti. Ancak san'atları harb ve çapulculuktan ibâret büyük ve kalabalık ordunun Suriye'ye geçmesine ve Kudüs'ü işgal etmesine mâni olamadılar. Fakat bu geçiş ancak bir koridor üzerinde olduğundan halk yine yerinde kaldı ve beş asırdan beri İslâm ve Hristiyan Türk halkıyla meskûn Anadolu fiilen Türkleşmekte devam etti. Bizans İmparatorluğu'nun şarkında bu vak'aların cereyanından birkaç yüz sene evvel yedinci ve sekizinci asırlarda hattâ IV. ve V. de Türk ırkından Hunlar, Kumanlar, Avarlar ve Peçenekler Tuna'yı ve Bulgaristan'ı geçip Bizans önlerine kadar gelmişler ve şehri muhâsara etmişlerdi. Muvaffak olamayınca, İmparatorla anlaşip Makedonya topraklarında yerleştiler ve Ortodoksluğu kabul eylediler.

Birinci Ehli Salib'ten ve müteakip iki seferden Bizans epeyce faydalanmıştı; lâkin Dördüncü Ehli Salib Bizans'ın sebebi felâketi oldu. 1204 senelerine doğ-

ru Komnenlerin tahtı idâresinde olan Bizans baba-oğul arasında bir saltanat kavgasına sahne oldu. 1204 te sûretâ dost olarak kısmen karadan, kısmen denizden gelen Fransızlar, Flâmanlar ve Venediklilerden mürekkep Dördüncü Ehli Salib bu mücâdeleden istifâde ile, bir hîle ile zaptediverdi. Havsala almaz bir vahşetle kendilerinden daha müterakki bir halkla meskûn olan bu zengin şehir tahrip ve ahâlinin malları yağma edildi; kiliselerden bir kısmı, saraylar, âbideler, umûmî binâlar yıkıldı; bir çok kiliseler şovalye atlarına ahir vazifesini gördü; husûsî ikâmetgâhlar serâpa tecâvüze uğradı; ahâli kitlelerle hicret etti. Ne kadar tunç ve madeni san'at eserleri varsa, heykeller, âbideleri süsleyen kabartmalar sökölüp silâh yapmak üzere eritildi. San'at eserlerinin kıymetini takdir eden Venedikliler hisselerine düşen heykelleri memleketlerine götürdüler. Bu vahşete daha ziyâde Flâmen ve Flânderliler ve Fransızlar vâsıta oldularsa da asıl müşevvik Bizans ticâretinin rakibi olan Venedik Cumhuriyeti ve Dojları olan Dandolo idi. Doksan yaşına yakın olan bu zâtın, evvelce kendisine işkence ile gözlerinin kör olmasına sebep olan Bizans'tan alacağı şahsî bir intikâmı da vardı. Bizans'tan kaçan bir prens, Yuvanıs Paleolog, İznik'te, Komnenler de Trabzon'da ayrı ayrı birer imparatorluk tesis ettiler. Lâtin İmparatorluğu nâmı altında 1204'ten 1261'e kadar Bizans'ı ellerinde tutan Lâtinler yavaş yavaş zayıflayınca Paleologlar şehri alarak Bizans İmparatorluğu'nu ihyâ ettiler; lâkin şehir ve hükûmet bir daha kendine gelememi ve Katoliklerin tesirlerine karşı duramadı. O târihten sonra şehrin ticâreti Ceneviz ve Venediklilerin elinde kaldı. Trabzon İmparatorluğu müstakil bir şekilde on beşinci asır ortalarına kadar yaşadı.

Bu sıralarda Şarkta Selçuk devleti, Ehli Salib sellerinden başka, 13 üncü asır iptidâlarında Azerbaycan'da teessüs eden Moğol Cengiz devletinin tazyikına uğramakta idi; bir çok dâhili ihtilâller ve saltanat kavgaları ile berâber bu yeni kuvvet hükümetin za'fına sebep olarak nihâyet 1299 senesinde in-kırâzına sebep olmuştur. Selçuk devletinin enkâzı üzerinde ondan fazla küçük Türk hükümeti kuruldu; bunlardan biri de Selçuk sultanları tarafından Bizans'a en yakın yerde teessüsü kabul edilen küçük Osmanlı Beyliği idi. Bu küçük Beylik pek seri bir inkişâfa mazhar olarak teessüsünden 25 sene sonra İznik ve Bursa şehrini alarak Marmara sâhillerine dayandı; Bizans yeni doğan bu kuvvetin ehemmiyetini takdir ile ittifâkını kazanmak istiyordu. İmparator VI. Yuvanis Kantakuzen, ikinci Osmanlı hükümdârı Orhan Gâzi'ye kızını verdi. Teodora ismindeki bu kadının Türk-Bizans münâsebetlerinde mühim bir bağ teşkil ediyordu. Büyük yortularda şehre gider ve ibâdet eder, annesini babasını görürdü. Osmanlıların teessüsünden hemen yarım asır sonra, Yuvanis Kantakuzen'in yardım için dâveti üzerine 1352 de Avrupa kıt'asına geçtiler; fakat, mukarrer tazminâtın verilmemesi üzerine, evvelâ Gelibolu'da yerleşip 1361 de Edirne'yi aldılar ve kendilerine pâyitaht yaptılar.

Bütün Balkanların, Trakya, Makedonya, Bulgaristan ve Tesalya'nın havsala almaz bir sür'atle Osmanlılar tarafından işgâli, dokuz-on asırdır o topraklarda yerleşmiş ve mecbûrî bir şekilde Hıristiyanlığı kabul etmiş olan Türkler'in saf ve dürüst halleriyle adâlet ve nizam getiren ırkdaşlarına kucak açmalarıyle mümkün olabilmıştır. Rum, Bulgar ve Sırb ırkından olanlar da bâriz bir husûmet göstermedi; onlar da başlarındaki idârecilerden bizar olmuşlardı.

Türk unsuru büyük kitlenin dini olan Müslümanlığı kabul etmekte de tereddüt etmedi; bu sûretle Cenâbı Hakk'ın takdiriyle Bizans'a en yakın hudutlara yerleşerek yine ezeli irâde ile târihte büyük rol oynamaya memur edilen küçük Osmanlı Beyliği otuz senede öz ülkesinden birkaç defâ daha büyük bir kıt'aya sâhip oldu.

Bizanslılar kendi elleriyle Rumeli'ye geçirdikleri bu genç ve dinç kuvvetin karşlarına dikilmesinden ürkmeye başlamışlardı. V. Yuvanis, cebren şeriki olan VI. Yuvanis Kantakuzen'den tahtını kurtardıktan sonra, Garb âleminden yardımını temin etmek üzere 1371 senesinde Roma'ya gitti ve Katolikliği kabul ettiyse de, yeni dindaşları borcundan dolayı onu hapsedmekten bile çekinmediler; anlaşma suya düştü. Bundan sonra Bizans'ı Türkler'in elinde ve bir tâbi hâlinde görmekteyiz; pâdişahlar imparatorun tahta çıkmasına, komşularıyla münâsebetlerine, hattâ surları tâmir etmesine müdâhele ediyor ve her sene Bizans'tan vergi alıyorlardı; V. Yuvanis ile oğulları arasındaki ihtilâfta bunlar 1360 da tahta çıkan I. Murad'a ilticâ ettiler.

Bizans, şehrin içinde ve hemen karşısındaki Galata'daki mümtaz sitelerinde yerleşen Venedikli, Pizalı, Ankonalı ve bilhassa Cenevizliler'in elinde hâlâ mühim bir ticâretgâh idi. Karadeniz, Hindistan, İran, Rumeli ve Adaların mahsullerine entrepo vazifesini görüyorsa da, ehli menfaat imtiyazlı ecnebilerin elinde kalıyor ve bu budanmış imparatorluk hazinesi fakr ü zarûret içinde yüzüyordu.

1389 da I. Murad'ın I. Kosova Muhârebesi'nde şehit olması üzerine, yerine geçen oğlu Yıldırım Bâyezid, Sırbistan'ı kendine tâbi kıılıp Konya'ya kadar Garbi Anadolu'yu da zaptederek her iki kıt'ada devletin

toprak tamâmiyetini temin etti; Anadolu muhârebelerine V. Yuvanîs'in saltanat şeriki Manuel de 12 bin Bizanslı askerle yardımcı olarak iştirak etti. Lâkin babasının vefâtı üzerine, müsaade almadan çekilip Bizans tahtına oturmasından kuşkulanan Yıldırım onu affetmedi ve veziri vâsıtasıyla şehri karadan yedi ay süren muhâsara altına aldı. Manuel Avrupa'ya baş vurarak Macarlar, Venedikliler, Fransızlar ve Çek ve Almanlar'dan mürekkep Ehli Salib ordusunu Balkanlara saldırtınca muhâsarayı kaldırmağa mecbur oldu; müttefik ordusu Varna'da müthiş bir hezîmete uğradı. Bu Türkler'in birinci muhâsarasıdır (1396). Varna zaferinden sonra Yıldırım, Boğaziçi'nde hâlâ mevcut olan Anadolu Hisarı'nı yaptırdı ve Bizans'a tâbi Mora'yı istilâ etti ve Bizans'ı uzaktan ablukaya aldı. 1401 senesinde de ikinci muhâsaraya başladı. Muhâsara deniz yolunun açık kalıp, Avrupa'dan muâvenet gelmesinden dolayı uzanıp gitmekle berâber Bizans'ta mukâvemet imkânları gittikçe azalıyordu. Şehri bu sefer de Şarktan yaklaşan Timur istilâsı kurtardı. Büyük fakat mâcerâperest bir muhârip olan Timur, Yıldırım'ı 1402 senesinde Ankara Meydan Muhârebesi'nde mağlûp ve esir etti. Pâdişâhın dört oğlu saltanat için mücâdeleye başladılar; Bizans bu vaziyetten azâmî istifâde ederek kâh birine, kâh diğere yardım etti. Edirne'yi merkez yaparak Rumeli kıtasına hâkim olan Şehzâde Süleyman'la mücâdele eden Musa Çelebi'ye cephe almıştı. Musa Çelebi muzaffer olunca Bizans'ı üçüncü defâ muhâsaraya başladı (1412). Bu sefer imparator Anadolu tarafına hükmeden Mehmed Çelebi'ye yardım ile onu karşı geçirtti ve muhâsaradan kurtuldu (1413). Nihâyet Osmanlı tahtına rakipsiz olarak kuud eden Sultan Mehmed'e karşı Timur'la berâber gittiği Semerkand'

dan avdet eden beşinci şehzâde Mustafa ile anlaşıp isyan ettirdi ise de Mustafa Çelebi mağlûp oldu. Bu sırada V. Osmanlı hükümdârı Sultan Mehmed vefat edince yerine geçen oğlu İkinci Murad'a karşı amucasını tekrar ayaklandırdı fakat yine muvaffak olamadı; şehzâde mağlûp ve şehit oldu.

Bu kadar hiyâneti Sultan Murad'ın affetmiyeceği tabii idi; 1422 Haziranı'nda dördüncü mühim muhâsara başladı. İki ay sonra umûmî bir hücum yapıldı ise de şehir alınamadı, ikinci bir teşebbüse de Anadolu'da çıkan bir isyan meydan bırakmadı. Bununla beraber Manuel'in yerine geçen VIII. Yuvanis elinde kalan mahdut toprakları da vererek her sene ağır bir vergi taahhüdüyle sulh yapmağa mecbur oldu.

Türk istilâsı Transilvanya'ya kadar dayanmıştı; Macarlar, Sırbalar, Eflâkliler, Venedikliler ve Papa müttefikleri II. Murad'a harb açtılar ve onu müşkül vaziyete sokup ortalama bir sulh yapmağa icbar ettiler. Anadolu'da da Karaman devleti baş kaldırmıştı. Bu vaziyetten sıkılan II. Murad, on iki yaşındaki oğlu Mehmed'i (müstakbel Fâtihi Sultan Mehmed) yerine bırakarak inzivâyâ çekildi. Müttefikler bir çocuğun hükümdar olmasından istifâde ile muâhedeyi yırtıp tekrar hücumla geçtiler; hükümet erkânı Sultan Murad'ı ordunun başına çağırdı; o da İkinci Varna muhârebesinde düşmanlarını müthiş bir mağlûbiyete uğrattı; akabinde Mora'yı da istilâ etti. 1448 de Macarları İkinci Kosova Muhârebesi'nde bir daha yenince Bizans'ın sıkıntılı anlarında imdâdına yetişebilecek Garb kuvveti ortadan kalkmış bulunuyordu. Yuvanis'in vefâtıyla 12 Mart 1449 da son Bizans İmparatoru XI. Kostantin Dragazes tahta geçti.

Onbeşinci asır ortasında Bizans'ın vaziyeti şöyle idi : Asya cihetinde, Bizans'ın hemen karşısındaki Boğaziçi sâhili Türkler'in elinde bulunuyor, Avrupa cihetinde de Marmara sâhilinde Ereğli'den başlayıp Karadeniz sâhilinde Misivri'de nihâyetlenmek üzere şehirden 90 - 100 kilometre mesâfede nihâyetleniyordu. Bu hattın gerisinde Silivri ve Bigados Burgazları (Bourg) vardı. Bir de Peleponnez'e sığınmış ufak bir despotluk ile Girid ve Çanakkale Boğazı'na yakın adalardan bir kaçı Bizans'a tâbi idi.

Şehrin yanı başında 500 metroluk bir Haliç'le (Corne d'or) ayrılan Galata'ya Cenevizliler XIII. asırda yerleşmişler ve Bizans'tan yavaş yavaş müsaadeler koparak evvelâ açık olan kasabanın etrafına, üç safhada büyüttükleri pek kuvvetli bir sur çekmişler; bu imparatorluk içinde dâhili idârelerinde ve ticâretlerinde tamâmen müstakil kalmaya ve ticâretlerini tevsi'e imkân bulmuşlardı. Boğaz'ın yukarı kısmında şimdiki Anadolu Kavağı'nda da Hiyeron isminde bir kaleleri vardı; lâkin bu kalenin zaptından hiç bir memba' bahsetmediğine göre, muhâsaradan epeyi evvel Türkler'in eline geçmiş olması muhtemeldir. 'Asıl şehir, şimal tarafı Haliç, şark tarafı Boğaziçi, cenubu Marmara Denizi olan bir yarımada üstüne kurulmuş olup, şarktan garba uzunluğu 5500, şimalden cenuba arzı en dar yeri 1600, en geniş yeri kara cephesinde 6700 metrodur. Şehir bu hudûdunu üç defâda, beşinci asrın ilk nısfında (yarısında) bulmuştur. Garb cihetinden maadası denize dayandığından yaklaşıp hücum edilmesi gayrikâbil bulunuyor ve binâenaleyh yalnız bir katlı ve 12 metro irtifa ve vasatı 2,5 metro kalınlığında bir sur ve 15 - 18 metroluk burçlarla setredilmiş bulunuyordu. Kara tarafı bu vasıftan mahrum olduğundan kademelerle takviye edilmiş vasatı

4,80 kalınlığında, 14 metro yüksekliğinde bir esas geri hat, ondan 15 - 20 metro mesâfede daha ince bir sur ve bunun da 18 metro ilerisinde 6-8 metro derinliğinde, 25 metro genişliğinde bir hendekle, yâni üç sıra üzere tahkim edilmişti. Surlar zelzelelerden harap oldukça mütemâdiyen tâmir edilirdi; bu surlar olmaksızın Bizans mevcut olamazdı. Duvarlarla çevrili bu 2200 hektarlık ve devrinde en büyük dünyâ beldesi olmakla mâruf bu şehir de, Lâtin istilâ ve tahribinden sonra ancak seksen bin kişi kalmıştı; ittifaka yakın bir ekseriyetle kabul edilen rakam budur.

Yukarıda söylediğimiz vechile, ticâret Ceneviz, Venedik ve sırasıyla Piza ve Amalfililer ve Yahudiler elinde bulunuyordu; nüfus kesâfeti de ticâretgâh olan Haliç sâhillerine yayılmıştı. Daha XIV. asırda İstanbul'u ziyâret eden Arap seyyahları Ebulfedâ, İbni Batuta şehrin orta yerinde çift sürülüp ekin ekildiğini ve metruk evler bulunduğunu yazmaktadırlar. 1403 te gelen Kastil sefiri Clavijio da şehrin boş, bir çok vâdilerin ekilmiş, tarla halinde olup, köy evleri gibi barakaların yer tuttuğunu, en kesif nüfuslu yerlerin Haliç'te surla deniz arasındaki dar toprak şeridinde ikâmet ettiğini, antrepo ve ticâretgâhların da buralarda bulunduğunu yazmaktadır. Şehrin diğer semtleri terk edilmiş bir halde idi. 1419 da İstanbul'a gelen Buondelmonte, Marmara sâhilinin ve fenerlerinin harap ve Fâtih Câmii yerindeki Havariyun (Saint Apores) kilisesinin tamâmen yıkılmış olduğunu, açık sarnıçların bostan yapıldığını, 1433 te yâni fetihten tam yirmi sene evvel İstanbul'u ziyâret eden Bertrandonde la Broquere de şehrin mezru sâhalarla birbirinden ayrı düşmüş parçalara bölündüğünü bildirmekteler. İslâmların sekiz asır, kavi, dürüst, ne istediğini bilir Türk hükûmetinin dört yüz senedir almak için

kendinde hak gördüğü kurunu vüstanın (orta çağ) büyük şehri son günlerinde bu halde idi. Karnî âhirde (yakın çağ) ise bir dünyâ tacı olmaya hazırlanıyordu.

*
**

İki abluka hariç olarak, elli sene zarfında dört esaslı muhâsara yapan Türkler'in, artık kat'i teşebbüse geçeceklerini takdir etmiyen kalmamıştı; bu fikirde olanların başında da yeni imparator Kostantin bulunuyordu. Şehir surlarının o zaman elde bulunan toplarla tahrib edilemeyecek kadar muhkem olduğu muhakkaktı; fakat hücumla duvarların üzerine çıkılmaya mâni olacak kuvvet ve silâh lâzımdı. Bu ihtiyacı takdir eden Konstantin, Avrupa'dan muâvenet istemek ıztırârında kaldı. Pek mecbur olmasa bu teşebbüsü yapmazdı; çünkü Papa'nın ve Avrupa'nın bu muâvenet için koştığı en başlıca şart ortodoks kilisesinin lâğvı ve mensuplarının katolikliği kabul etmesi idi; ayrıca bir çok iktisâdî menfaatler isteniyor idi işe de halk bu mâli fedâkârlığa razı, fakat vicdan ve ibâdet değıştirmeğe açıkça aleyhdar idi. Patrik Genadios Seholarios çekilmiş ve vaazlarıyla büyük bir muhalefet propagandasına girişmişti; grand duc Notaras'ın darbimesel hükmüne girmiş, «Ayasofya'da, bir kardinal külâhı yerine, Türk sarığı görmeyi tercih ederim!» sözünü tekrarlıyordu. Bu ifâde ile, Türkler'in dinlere hürmetini bildiğini ifâde etmekle berâber, sanki müstakbelde Ortodoksluğun kurtulma çâresini keşfetmişti, denilebilir.

Fakat her şeye rağmen mezbuhâne bir ümitle Papa'ya şartlarının kabul edildiğini imparator ve etrafındakiler bildirdiler. Bunun üzerine Kardinal İzidor iki yüz arfalitçi ile İstanbul'a gönderildi ve bun-

dan böyle muâvenetinin devam edeceği ve galerler ve asker yollanacağı vâdolundu. Floransa'da imzâ olunan itilâf mücibince, Ayasofya'da yapılan büyük bir âyin ile birleşme ilân olundu. O andan itibâren büyük kiliseye gidilmez oldu; Bizanslı müverrih Dukas'ın dediği gibi «...o târihten sonra ahâli, Ayasofya'dan Yahudi sinagogu imiş gibi kaçmağa başladı.» Bu şiddetli muhâlefet üzerine keyfiyeti fiilen ehemmiyetini kaybetti ve yardım azaldı.

II. Murad'ın vefâtı üzerine Sultan Mehmed 26 - 27 Şubat 1451 günü tahta çıktı. Cülûsu tebrike gelenler meyânında bulunan Bizans heyetine iltifatlar edip Yıldırım Bâyezid'in Bizans'ta mahbus torunu şehzâde Orhan'ın muhâfazası için yine âdat verileceğini bildirdi. Avrupa'nın kara cephesinde sulhu temin zımında Macar ve Eflâk heyetlerini tatmin ile birer muâhede akdetti; Venedikliler ile daha evvel anlaşılmıştı. Bir delikanlının tahta çıkmasından ümitlenen Karaman beyinin yine baş kaldırması üzerine te'dibine sür'atle kuvvet gönderildi; Karaman beyi hemen sulha tâlip oldu; Sultan Mehmet de, büyük gâyesinin tahakkukuna tâlikten, anlaşmış göründü.

Karaman seferinden Bursa'ya avdetinde bir Bizans heyeti Fâtih'i buldu; Orhan Çelebi âdâtının geciktirildiğini, verilmezse şehzâdenin serbest bırakılacağını söyleyince pâdişah, mes'eleyi Edirne'ye avdetinde tetkik edeceğini, tatlı sözlerle, beyan etti; vakit kazanmağa ihtiyâcı vardı. Çanakkale Boğazı, o zamanki Türk donanmasının za'fiyetinden bilistifâde Venedik ve Papa donanmaları tarafından kapatılmıştı; Fâtih İstanbul Boğazı'ndan Edirne'ye geçti. Bu hal Osmanlı

ülkelerinin iki yakası arasındaki muvasalanın zayıf noktaları bulunduğunu bir def'a daha gösteriyor, İstanbul'un alınması bir zarûret oluyordu. Fâtih bir iki ay kazanmıştı ve memleketini bu şekilde ikiye ayırmış görmekte duyduğu teessürle Edirne'ye avdet ettikten sonra Orhan Çelebi için artık hiç bir şey verilemeyeceğini söylemekte tereddüt etmedi.

O zamana kadar Türkler'e dost görünen Bizans her fırsatta Avrupa'yı aleyhe tahrikten geri durmuyordu. Venedik, Ceneviz, Papa hükümetleri de zayıf Bizans yerine kavi Türk hükümetinin geçmesini ticâretleri bakımından, istemediklerinden tabii olarak müzâheret ediyorlardı; Sultan Mehmed'in babası Murad da İkinci Varna Muhârebesi'ne yetişmek için, o zaman Papa donanması tarafından kapatılan Çanakkale'den geçemiyerek pek çok zaman kaybetmişti; Fâtih bunları da unutamıyordu.

Bütün Karadeniz ticâretinin merkezi olan bir şehri almakla, elde edilecek büyük iktisâdi fâideler de buna ilâve olunuyordu.

Velhasıl emniyet, refah, şeref, târih, her şey bu şehrin fethini icap ettiriyordu.

*
**

Sultan Mehmed evvelâ Karadeniz Boğazı'nın emniyetini temin etmeyi lüzumlu gördü; oradan Bizans'a erzak gelmekte idi. Bu gâye ile, ve İstanbul'a sekiz kilometre mesâfede boğazın en dar yerinde, evvelce Yıldırım Bâyezid tarafından yaptırılan kalenin tam karşısında, 1452 senesinin başlarında inşaat malzemesi ihzarına başlattırıp, ufak bir kule ile hazırlığı himâye altına aldı ve 1452 Nisanından Ağustos ortalarına kadar, dört buçuk ay müddet içinde, hem askerlik,

hem mimâri ve hem de inşâdaki sür'at bakımından bir şaheser olan hâlâ Boğaziçi'nin ziyneti meşhur Rumeli Hisarı şatosu meydana geldi.

Karşıdaki kaleye, son icatlara uygun top mazgalları ilâve edildiğinden, ikisi berâber, Boğazi ateş altına alabiliyorlardı. Dur emrine itaat etmiyen bir Venedik gemisi tek gülle ile denizin dibine inince bu tesisin kıymeti anlaşıldı.

Hisarın inşâsı, Fâtih'in İstanbul muhâsarasını ne kadar ciddi tuttuğunu gösteren en kuvvetli bir delildir. Târihte, esas vazifesi bu kadar sür'atle nihâyetere eren, aynı ehemmiyette ikinci bir kale misâli yoktur; ancak on ay asıl hizmetini görüp fetihle berâber, vâsi Osmanlı ülkesi ortalarında ancak tâli işlerde kullanılmış ve son iki asırdır tamâmen terkedilmiştir; Fâtih bu kadar kısa zamanda muattal kalacağını bildiği bu muazzam tesisi fethin selâmeti noktayı nazarından, yapmakta bir an tereddüt etmemiştir.

İnşaatı Bizanslılar protesto ettiler; pâdişahın «Bu benim toprağımdır!» cevâbını aldılar. Bizanslı çobanlarla Türk askerleri arasındaki bir münâzaa harbin zâhiri sebebi oldu. İmparator şehirdeki Türkleri çıkarıp kapıları ördürürken, Fâtih'e son sulh ricâsını yaptı ve harb takdirinde, kendisinin de şehri sonuna kadar müdâfaa edeceğini bildirdi.

Kalelerin inşaatı biter bitmez, Fâtih büyük kuvvetlerle kara surları önüne gelip muhasara plânını yaptı ve 1 Eylül 1452 de Edirne'ye avdet etti.

Anadolu ve Avrupa cepheleri temin edilmişti; Mora'dan ve Arnavutluk'ta kalmış düşman kuvvetlerinden gelebilecek tehlikeleri önlemek üzere mühimcesetir kuvvetleri gönderdi ve büyük toplarını döktürmeğe başladı. Topları dökenler mühendis Saruca Pa-

şa, Urban ve Mimâr Muslihuddin'dir. O zamana kadar büyük toplarla nişan almak kâbil değildi; Fâtih bizzat icat ettiği nişangâhlarla arayıp bulduğu balistik kâidelerle bu husûsu temin etti. Büyük toplar 60 - 65 santim kutrunda idi ve 12 kantar yâni 670 kiloluk taş mermi atıyordu. Aynı zamanda dünyâda ilk def'a olarak dik mahrekli havan topunu icat etti ve bunu muhâsarada Haliç'teki gemilere karşı kullandı. Sultan Mehmed bütün muhâsaraların, yalnız kara cihe-tinden yapılmasından dolayı, muvaffakiyet kazanmadığını gördüğünden, devletin o târihlerde denizcilikte zayıf olmasına rağmen, donanmayı hafif ve seri gemilerle takviye eyledi. Velhâsıl bütün kıyı, durmadan, dinlenmeden, uyumadan hazırlıkla geçirdi.

Bizanslılar da bu müddet zarfında kalenin zayıf noktalarını tâmir ile hendekleri açtırmış ve cephâne ve erzak temin eylemiştir. Bir taraftan Alman prenslerine, Macar kral nâibi Jan Hünyad'a, Napoli kralına mürâcaat etti; fakat müsbet cevap alamadı. Yalnız Papalık, Venedik ve Ceneviz hükümetleri, Bizans ticâretinde menfaattar olduklarından, yardım va'dettiler; iki Venedik kadırgası Karadeniz'den iki galer de Akdeniz'den erzak ve askerle geldi; bunu on gemi takip etti; nihâyet 1453 senesi başında Sakız kontu Cenevizli Justinien'i harb makinaları yüklü iki büyük galer ve 700 zırhlı askerle yardıma koştı ve İmparator tarafından müdâfaa baş kumandanlığına tâyin olundu. Limana gelen ticâret gemileri tayfasının, para vaitleriyle, müdâfaaya iştirakleri temin olundu.

Büyük kumandanlara da, muhâsaradan kurtulduğu takdirde adalarda ve diğer bâzı arâzide imtiyazlar gösterilecekti; Papalığın şartı Ortodoksluğun feshi ve mensuplarının kendisine tâbi olması idi; Genadius Skolarius ise bu hâle şiddetle muhalefette ber-

devamı. Bu keşmekeşten ümitsizliğe düşen 700 ecnebi sivil bir kaç gemi ile şehirden kaçtılar.

Bizans kuvvetlerini şehrin seksen bin nüfusunun toplanan askerle Mora ve Girid vilâyetlerinden gelenler teşkil ediyordu. 1390 senesinde Manuel'in, memleketin ihtiyâcından ayırdığı, on iki bin askerle Yıldırım Bâyezid'e muâvenet ettiği malûm olmasına ve o zamandan beri vaziyette mühim değişiklik bulunmasına nazaran yine bu kadar muharip askeri olduğuna hükmetmek lâzım gelirse de ihtiyat kaydıyla Bizans muhâriblerini sekiz veyâ on bin kabul ve buna üç bin ecnebi zırhlı askeri ve Kostantin'in mâbeyincisi Frantzès'in muhâsara başında defteri yapıldığını bildirdiği eli silâh tutan, beş bini Bizanslı ve iki bini ecnebi, yedi bin sivil de ilâve olunursa müdâfilerin 18-20 bin kişi olduğuna hükmetmek doğru olur. Eli silâh tutmayan şehir ahâlisi de erzak ve su tevzii ve kale tâmiri hizmetlerinde kullanılacağı tabii olduğu gibi, Galata Cenevizlileri de el altından muâvenetlerini artırıyorlardı.

Deniz kuvvetleri on altısı büyük galer olmak üzere otuz dokuz gemiden mürekkepti. Haliç'in ağzı da dubalara ve sâhilde kalelere bağlı gâyet kuvvetli bir zincirle kapatılmıştı.

Türk ordusu hakkında rivâyetler muhtelifdir; ordudaki kalabalığın büyük bir kısmını esnaf ve derişler teşkil ediyordu; asıl muhârib kıtalar 80 bin radesinde olup, bunun yarısı yeniçeri ve diğer kapı kule tayfası, diğer yarısı vilâyet askeri idi. 1500 de Sırb muavin kıtası vardı. Ordunun bir kısmı da geriden gelmesi muhtemel taarruzlara karşı ayrılmıştı. Deniz kuvveti 12 küçük kadirga, 70 küçük kalite ve 20 mavnadan ve nakliyelerden ibâretti ve büyük gemiler karşısında harb kabiliyeti pek azdı.

Muhâsara resmen 6 Nisan 1453 te başladı ve büyük topların yerleştirilmesi beş günde bitince kale duvarlarına ilk büyük güller 12 Nisanda savruldu. Surlar yeni bir usulle, bir müsellesin köşelerine 2 ve ortasına 1 olmak üzere, vuruluyordu; ilk günden mühim duvar ve burc parçaları yıkılmağa başladı. Bu Bizanslıların beklemediği bir netice olmakla beraber, gedikler elâstikiyeti hâiz maddelerle kapatılıyor ve bu tarzda top ateşine daha mukâvim bir perde temin olunuyordu.

18 Nisanda, Bayram Paşa vâdisi epeyce tahrip edildiğinden bir gece müdâfaayı yıpratma denemesi yapıldı; müdâfaa henüz kuvvetli idi; hücum muvaffak olamadı. Bu hücum ile müterâfik olarak donanma da Haliç'teki zincire yüklendi. Müttefik donanmanın büyük gemileri buna meydan bırakmadı. Fâtih surları Haliç'ten de tazyik etmek istiyordu; bunun için de Bizans donanmasının tahribi lâzımdı; Beyoğlu sırtlarına yerleştirilen havan topları ile bunlara ateş açtı ve ikinci güllede bir gemi battı, diğerleri Galata duvarlarının dibine sığınarak ateşten kurtuldular; bu sûretle de hareket serbestisini kısmen kaybettiler. Bu sefer Fâtih fevkalâde bir buluşla 22 Nisan gecesi 72 küçük gemiyi kalaslar üzerinde tirfillerle toprak üstünde 1500 metre bir mesâfe yürüterek Galata duvarları yanından Kasım Paşa'ya, Haliç'e indirdi. Ertesi günü Türk donanmasını gören Bizanslılar şaşırıldılar; 28 Nisanda bu filoyu yakmak istedilerse de muvaffak olamadılar. Türkler Hasköy'den Cibâli'ye bir duba köprü kurdular.

Bunun üzerine İmparator en ağır bir vergi vermek şartıyla sulha tâlib oldu; pâdişah derhal reddetti; azmini hiç bir şey durdurmayacaktı.

Kara cephesinde bombardıman mütemâdiyen de-

vam ediyor, surlar gittikçe harap oluyordu; 6 ve 12 Mayıs'ta iki gece baskını daha yapıldı; Türkler yine geri çekildiler; gâye müdâfileri yıpratmak, mânevi-yâtı kırmaktı. 16 Mayıs'ta lâğım muhârebesine başlanarak düşman bu cihetten de meşgul edilmek istendi. 18 Mayıs'ta, hendeği doldurarak merdiven ve kulelerle tekrar bir taarruz yapıldı. Kadınların ve çocukların da berâber çalışarak yapılan fedâkârâne müdâfaaya rağmen şehirde yorgunluk ve bezginlik ümitsizlik derecesine varmıştı; topçu ateşi, kule muhârebesi, merdivenlerle sura tırmanmak teşebbüsleri lâğım tertibatı birbirini tâkip ediyordu.

23 Mayıs'ta Fâtih, İsfendiyar oğlu Kasım Bey'i imparatora göndererek umûmî bir hücum ile şehrin zaptı takdirinde vâki olacak felâketlerden ahâliyi ve binâları korumak üzere imparator ve mâiyetinin bütün hazine ve servetleriyle çıkıp gitmeleri ve Bizans'ı teslim etmeleri hâlinde kendisine Mora despotluğunun verileceğini, aksi takdirde cebren alınan şehirlere o zamanın harb kânunları mücibince yapılacak muâmelenin vebâlinin Bizans idârecilerine râci olduğunu bildirdi; imparator reddetti.

25 Mayıs'ta râhipler, şehir kurtulmasa bile, imparatorun serbest kalması için gizlice kaçmasını teklif ettiler; son devirlerinde Bizans'ın tanıdığı bu en cesur ve cidden fedâkâr adam onu da kabul eylemedi. Bombardıman ve lâğım işleri mütemâdiyen devam ediyordu. 26 veyâ 27 Mayıs'ta pâdişah bir harb meclisi topladı ve yalnız Sadrîâzam Çandarlı Halil Paşa'nın muhâlif reyine karşı bütün kumandan ve ulemâ ve şeyhler umûmî hücumu taraftar oldular; bilhassa Fâtih'in mürşidi, mânevî zâhirî Akşemseddin, Fethin yakın olduğunu tebşir ederek, celâdetli bir hitâbede bulundu.

28 Mayıs'a kadar tazyik bütün şiddetiyle devam etti, şehir sekencesi her şeyden tevahhüş eder olmuşlar ve artık bu işin bitmesi ehveni şer olacağına kanaat getirir olmuşlardı.

Fâtih 29 Mayıs 1453 Salı sabahını umûmi hücum günü olarak tâyin etti. Dalgalar halinde asker karacihetine savlet ederken, donanma da bir taraftan Marmara surlarını, bir taraftan Haliç tarafını tazyik edecek idi; Haliç tarafına da köprü bir geçit olacaktı.

Bu emir Türk askerleri arasında büyük bir sevinç husûle getirdi; peygamberlerinin sekiz buçuk asır evvelki tebşirâtı ve arzûsu yerine gelecekti.

Bizans halkı hissettiği hazırlıktan korku içinde yer yer firar etmeğe başladı; şehirde kalanlar da baş açık, ayak çıplak kiliselere koşup duâ ediyorlardı. Üç büyük gedik kapatılamıyacak derecede büyümüştü. 28 Mayısta Katoliklerle Ortodokslar barışıp beraberce duâ ettiler; imparator zırhını giyip hazırlandı.

Sabaha karşı hareket başladı; Sigma kapısında, Liğos —Bayram Paşa— vâdisinde ve Tekfur sarayında açılmış üç gediğe ve Haliç ve Marmara'ya hücum ediliyordu.

Birinci dalga bir keşif mâhiyetinde idi; bunu Anadolu vilâyet askerinin büyük gediğe atılması tâkip etti; en nihâyet Yeniçerilerin hücumu kalkmaları üzerine Bizanslılar, Havariyun Kilisesi civârındaki ihtiyatlarını birinci hatta sürdüler. Bu mühim yardıma rağmen müdâfaa zayıflıyor, ümitsizlik başlıyordu. Bu esnâda baş kumandan Justinien hafifçe yaralandı; zâten mümkün olanı yapmıştı; bu yaralanma bahanesiyle surlardan çekilip gemisine gitti; imparator kumandayı eline aldı. Fakat mehâreti, cesâreti nisbetinde değildi; Ulubadlı Hasan isminde gayet

kuvvetli bir serdengeçtinin otuz arkadaşıyla berâber surların üstüne çıkmasına mâni olamadı. Hasan şehid olmakla berâber arkadaşları geri hattı da işgâl ettiler; artık müdâfilerin yüzü dönmüştü; iki sur arasında müthiş bir boğuşma hüküm sürüyordu; kaçan müdâfiler birbirlerini eziyorlardı. Bu sırada Bizans'ın cidden kahraman, fakat bedbaht ve akılsız son hükümdârı XI. Kostantin de öldü; berâberindeki üç asilzâde muhârib akrabası da öldüğünden yanında kimse kalmamıştı; sureti vefâtı anlaşılamadı. Muhtelif rivâyetler arasında en fazla akla yakın olup üzerinde ittifak edilen şık bu itişip kakışma esnâsında ezildiğidir. Elbisesinde hüviyetini gösterecek bâriz bir alâmet olmadığından tanınmadı ve meçhul bir asker gibi diğer cesetlerle karışık gömüldü. Ordunun iki büyük yoldan şehre girmeleri üzerine, Haliç suru da arkadan çevrilip sukut etti; ekserisi Venedikli ve Katalan müdâfiler yer yer teslim oldular. Vak'a sabahın yedisi ile sekizi arasında cereyan eyledi. Sokaklarda pek az harb oldu; karşı koyanlar birer birer ifnâ edilip bakiye esir alındı. Üserânın mikdârını 50-60 bin kadar söyleyenler varsa da 60 bin sihhata en yakın olanıdır. Bizanslılarla berâber Samatya civârını müdâfaa eden Yıldırım Bâyezid'in torunu, Süleyman Çelebi'nin oğlu Orhan Çelebi de kendini surdan atarak intihar etti.

Teslim olan Bizanslılar esir edilmekle iktifâ olundu; vatanlarını müdâfaa ettikleri düşüncesiyle canlarına dokunulmadı. Halbuki 23 Mayıs'ta, artık sukutu bir emri vâki olan kalenin teslim edilmesini kabul etmemekle bir çok can kaybına sebep olan bu kitleye, cezâ tertip etmek, kurunu vustanın (Ortaçağ) Garp'ta ve Şark'ta vâki bir çok misallerle teessüs eden bir harb kâidesiydi.

Bizans tebeasına rıfk ile muâmele edilirken, hükümetiyle arada sulh olmasına rağmen, Tekfur sarayı mıntakasını müdâfaa ederken esir alınan Venedik balyozu (konsolosu) G. Minetto idâm olundu. Piskopos Leonardo ise fidye mukâbilinde serbest bırakıldı.

Bütün temizleme işi öğleye kadar bittiği halde, Haliç cephesindeki Aya Vasil burcunu tutan Giridliler akşam yediye kadar dayandılar; şehirde harbin bir an evvel bitmesini isteyen Fâtih bu kahramanlara serbestçe çıkıp gitmek hakkını bağışladı.

Deniz surlarının düşmesi üzerine gemileri sâhile yanaştıran donanma efrâdının yağma ile meşgul olmasından istifâde eden müttefik donanması, zinciri kırarak denize açıldı ve kuvvetli şimal rüzgârından istifâde ile Venediklileri, Cenevizlileri, Katalanları ve Bizans halkından ilticâ edenleri alarak çekip gittiler.

Fâtih öğle üzeri Top Kapısı'ndan azim bir alayla şehre girdi; önde sekbanlar, atının iki tarafında sipahi ve silâhdarlar, yanında veziri âzam, diğer vezirler, şeyh Ak Şemseddin, Molla Gürânî ve bütün ulemâ ve meşâyih bulunuyordu; Top Kapısı'ndan girince, şimdiki Şehremini mevkiinde namaz kıldığı rivâyet edilir.

Etrâfını temâşâ ederek ağır ağır Ayasofya'ya doğru ilerlendi. İki yüz elli sene evvel Ehli Salib tarafından tahribinden beri hiç bir zaman eski hâlini bulamıyan şehrin bir de harben zaptolunması üzerine vukûa gelen tahribat ve döküntüler ve kaçan ahâlinin kaçırmak istediği halde götüremeyip sokak ortasında bıraktığı yığınlar tabiatıyla şehre hazin bir manzara vermekte idi; pâdişah bu perişanlığa işâret ederek müteessir bir halde yol alıyordu; nihâyet Ayasofya görüldü.

Bizans halkının inandığı bir efsâneye nazaran bir meleğin son dakikada getirdiği kılıçla, tâ Ayasofya kapılarına gelmiş düşman ifnâ olunup Ayasofya işgâl olunamıyacaktı. Bu imanla surlardan kaçan kumandanlardan, zâdegândan, lâtinlerden, papastan, halktan, haddi istiâbinin âzamîsi insan doluşup kapıları sıkıca kapatmış ve içeride tahassun etmişler, bu kurtarıcı meleş ve kılıcı bekliyorlardı. Cenâbı Hak melek gönderir, fakat lâyıık olana.

Halk teslim olmayınca eskiden Ehli Salib tarafından götürüldüğü için esâsen şimdi eskileri gibi sağlam olmıyan hâricî Narteks kapılarından bâzıları kırıldı ve içeridekilerin cümlesi, bu meyanda Lâtinlerle anlaşp Katolikliğı kabul eden Patrik vekili Grigoryos esir edildi ve sükûnetle dışarıya çıkarıldı. KİLİSE mühmel ve haraptı; kirli paslı idi; câmi içinde berâber bulunan müverrih Dursun Bey, Fâtih'in bilâ ihtiyar şu Fârisi beyti okuduğunu bizzat işittiğini tasrih ederek târihinde yazmaktadır :

«Baykuş Efrasiyab'ın (Efsânevi Acem hükümdârı) kalesinde nöbet çalıyor; Kısra'nın (kiral) sarayında örümcek perdedarlık vazîfesinde!»

*
**

İstanbul'un fethini hazırlıyan târihi, içtimâi, rûhi, siyâsi, askerî vak'aların teselsülü burada bitiyor. Bizans, kendine yabancı bir kuvvet tarafından bir defâ daha fethedilmişti. O seferkinde, dost edâsiyle gelip, gemilerini surlara yanaştırmış olan Ehli Salib'in âni baskınıyla Bizanslılar gâfil avlanmış ve iki Hıristiyan mezhebi sâliki arasında, sanki şehir harben alınmış gibi, bir boğuşma başlamış ve yukarıda işâ-

ret olunduğu üzre, yağma ve tahrip son haddine varmış fakat çıkarılan üç büyük yangın ne var ne yok silip süpürmüştü.

Tahribat o kadar müthişti ki, bugün İngiliz âlimleri tarafından yapılan hafriyatla bakiyeleri meydana çıkarılmakta olan, büyük Bucoléon sarayında Lâtin imparatorlar oturamayıp Zeyrek manastırını merkez yapmağa mecbur oldular; saray da bir daha yapılamadı.

Halbuki iki buçuk asır sonraki Türk fethi, yukarıdan beri anlattığımız vak'aların teselsülü ve tabii neticesi hâlinde vâki olmakla esaslı ve devamlı olmuş ve fâtipler benimsedikleri bu beldeyi tahrip etmeden almışlar ve hâricîten müdâhale vâki olmadığı, olamadığı zengin ve müreffeh bir kaç asırda, kendileri dünyâda henüz benzeri yapılamıyan âbideler, bahçeler, korularla nazirsiz bir hâle getirdikten başka, Bizans âbidelerini olduğu gibi muhâfaza ve hat-tâ takviye etmişlerdir. Kubbesi tağyiri şekli ederek beyzileşen, duvarlarında 25-30 santim genişliğinde çatlaklıklar bulunan Ayasofya'nın ayakta durabilmesi Türklerin yaptığı tahkimat ve payandalar sâyesinde kâbil olabilmıştır. Bunlarsız Ayasofya'nın çoktan yıkılacağına en ufak fenni bir şüphe bile bulunması kâbil değildir. Fetihden elli altı sene sonra, 1509'da, İstanbul üzerine çöküp surları, sütunları ve Türk eserleriyle berâber bilhassa daha yaşlı olan Bizans eserlerini silip süpüren ve târihlerde küçük kıyâmet nâmiyle yâd olunan müthiş zelzele vâki olmasaydı bugün elimizde daha pek çok Bizans eseri kalırdı. Bu zelzele İstanbul için bir felâket olmuş ve zelzeleye daha mukâvim olan ahşap inşaatın revaç bulmasına ve binnetice İstanbul yangınlarına mebdede teşkil etmiştir.

Şehir hakkında bu ölçü ile hareket eden Türk cemiyeti, halk için de, «tesâmüh»le hareket etmiş ve bundan dolayıdır ki kurûnı vustânın (Ortaçağ) zihniyetini silip süpürerek yeni bir devri bihakkin açmıştır.

Bu zihniyetin safhalarını anlatmağa gayret edelim: Kurûnı vustâda (Ortaçağ) bir belde teslim olmayıp da harben alınırca, ahâlisi esir edilerek çıkarılır ve başka yerlerde satılırdı. Fetihden altı gün evvel artık müdâfaa imkânı kalmadığı için şehir sulhan verilmesi teklifi ile böyle bir esâreti arzu etmediğini bildiren Fâtih ahâliyi ancak sûretâ hürriyetinden mahrum etti; uzun vâdelere bağlanmış taksitlerle fidye vererek kurtulmaları esâsını koydu ve halk bu fidyeyi kolayca vererek halâs oldu. Bâzı garazkâr müverrihlerin bir de katliâm terâneleri vardır. Bu iş geniş ve hür fikre sâhip bir devletin kârı olmadığı âşîkâr olmakla berâber rakamların şehâdeti böyle bir iftirâyâ mahal bırakmaz; Bizans müverrihlerinden Kritovulos 50.000, muhâsarada bulunan İtalyan Leonardo 60.000 olarak bildirdikleri esir mikdârına beş bin harb maktûlü, on bin firârî ve bir mikdar da Galata'ya ilticâ edenler hesaplanırsa öldürülecek adam kalmaz.

Yine aynı harb kâideleri mücibince bütün evler, istisnâsız zaptedilirdi; Fâtih, fakir halkın meskenlerini kâmilen iâde etti; yalnız bunları Haliç sâhillerine topladı; zâten en çok binâ o taraflarda bulunuyordu. Zâdegânın, harbi idâre etmiş olanların, ölenlerin ve kaçanların evleri ekseriyetle zaptolundu.

Yalnız menkûl servetin üç gün yağmasına müsaade etti ki o günkü telâkkilere bu kadar riâyet etmemesine imkân yoktu; kanı bahasına şehir almış bir ordunun hakkı þu idi. Yine aynı harb kâideleri

bilhassa başka din mensuplarına âit mâbedlerin zap-
tını âmir iken, yüz kadar kilise Rumlara bırakıldı.
Rumlara lüzumsuz kalan kiliselerin bir kısmı câmi-
ye tahvil, bir kısmı yeni getirilen Ermenilere, bir kıs-
mı Türk Ortodokslarına tahsis edilmiştir; otuz sene-
lik Fâtih devrinde câmiye tahvil edilen kiliselerin
adedi on beş tânedir.

En nihâyet, aynı târihlerde, Akdeniz'in Garp ta-
rafında, engizisyon mahkemeleri insanları fikirlerin-
den dolayı ateşte yakıp, Müsevilerin boğazına kızgın
kursun akıtır, Müslümanları toplu halde imhâ eder-
ken, Şark tarafında, mağlûp bir millete bütün dinî
ve içtimâî imtiyazlar verilip Katoliklerin tahammül
bile edemedikleri Ortodoksluk himâye ve patriklik
ihyâ edildi. İmparator ve bâzı rical, Avrupa'dan muâ-
venet alabilmek için kerhen fedâkârlık etmeyi fay-
dalı bularak iki kilisenin, Ortodoksluk zararına, bir-
leşmesini kabul eylemişlerdi. Bunun üzerine, Bizans'-
ta pek büyük bir nüfuz sâhibi, Genadyos Skolaryos
cephe almış, Katolik aleyhdârı Patrik Athanasios ye-
rine de yeni bir tâyin yapılamıyarak Gregoryos Mam-
mas riyâsetindeki râhipler heyeti vâsıtasıyla makâ-
mın idâresi temin olunmuştu. İnsaf ile düşünülürse
Genadyos'a hak vermemek gayri kâbildir; aynı dinin
başka bir mezhebinin reisi olan Papa üstelik en müş-
kil anda yapacağı yardımı bu şarta tâlik ediyordu ki,
fikir ve vicdan hürriyetiyle kâbili telif değildir. Nite-
kim bu dar taassup biraz sonra Protestanlığın zuhûru-
na âmil olmuş ve milyonlarca Hristiyan Papalıktan
ayrılmıştır. Fakat Ortodoksluk Protestanlığın zuhû-
runu beklemeğe muhtaç kalmadı. Bir Allah'a tapıp,
Hazreti Muhammed'in onun en büyük peygamberi
olduğuna imanla berâber, Hristiyanlığın peygambe-
ri Hazreti İsâ'yı da en ulu resûllerden sayan liberal

bir devlet onlara elini uzattı. Sırbistan kiralı Jorj Brankoviç (George Brancovitch) Macar kiral nâibi meşhur Jan Hünyad'a, memleket idârelerine terkedilirse, Sırb kilisesine ne muâmele yapacağını sorduğu zaman :

«Bütün Sırbistan'da Ortodoks kiliseleri yerine Katolik kiliseleri kuracağım!» cevâbını almış, aynı suâle Fâtih'in mukâbelesi ise :

«Her câmiin yanında yeni bir kilise kurabilirsiniz!» olmuştu.

Fetihten iki gün sonra, bir kaç ay Papa'ya tâbi olduğu için affedilmiş bulunan patrikliğe, Bizans râhiplerinin birisini intihap etmelerini emretmiş, Müttefikan Genadyos Skolaryos'a rey vermeleri üzerine de memûriyetini tasdik eylemiştir. Mamâfih makâmın, fetihten iki gün sonra iâdesine rağmen bu intihâbın yedi ve on ay sonra yapıldığını gösteren bâzı deliller de vardır. Patrik huzûruna Bizans an'anesine muvâfık merâsimle kabul edilip kendisine muhteşem bir asâ verilmiştir. Fâtih'in, Patriği makâmında ziyaret eylediği de rivâyet edilir; onunla uzun felsefi mübâhasalarda bulunduğu ise muhakkaktır.

Patriklik evvelce Ayasofya yakınında bulunuyordu; orasının câmiye tahvili üzerine, Rum sekene de Haliç sâhiline toplandığundan, Patrikhâne, Pamma Karistos manastırına nakledilip 1587 senesine kadar orada kalmıştır.

Rivâyete nazaran Patrik vezirlik rütbesine yükseltilip muhâfazasına bir yeniçeri kıt'ası verilmiştir. Mezheplerine, râhiplerine gösterilen bu hürmet, bütün Ortodoksların minnetini celbetmiş ve kaçanlardan beş bin kişi geri geldiği gibi, 1458 de Mora ahâlisi Venediklilere, Atina ahâlisi İtalyan dukaları Fran-

cesco Acciajuoli'ye karşı Fâtih'ten muâvenet dileyerek memleketi adâleti elinde tutanlara teslim etmekte tereddüt etmemişlerdir. Türkler tebeaları olan Rumlardan, üç buçuk asır sonra, hıyânet görmüşler, Patrikhâne bütün düşmanlarına bir istihbarat şebekesi vazifesini görmüştür. Bu yüzden, haleflerinden Fâtih'i tenkid edenler görülmüştür. Geniş müsaâdeler verilmeseydi bu haller vâki olmayacak mıydı? Başka şekil ve sûretlerde yine takdiri ilâhî yerine gelecek, yine Türkler arkadan hançerlenecekti. Esâsen bu müsâmahayı göstermeseler müteâkip devirlerde kazandıkları muvaffakiyetleri de kazanamazlardı ve bütün bir cihânın tecâvüzüne uzun asırlar karşı koyamazlardı. Üstelik de bütün cihâna ilk nümüne olan bu şereften mahrum olurlardı.

Bu günün çocukları **hür fikrin** dünyâya örnek olmasından memnun ve bahtiyardırlar : büyük cedleri hür düşünmüş, geniş anlayış ve müsâmahâ gösterip adâletle hareket etmiştir.

Ermenilerle olan münâsebetlere gelince : Bizans zamânında asıl şehirde yerleşmiş bir cemaat bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. Armenion isimli bir manastırın mevcüdiyeti mâlûm ise de Ermenilere nisbeti muhakkak değildir. Yalnız Ayasofya'da yabancı tâcirlere mahsus dehlizlerden bir tânesini Ermenilerin kullanmakta oldukları, kabirlerden anlaşılmalıdır. Bir cemaat var ise dahî son zamanlarda mikdarının bütün bütün azaldığı zannedilmektedir. Yalnız 1360 da ahşap bir manastır yaptırdıkları mâlûm olmasına nazaran, Galata'da ufak bir cemaat bulunması lâzım gelmektedir. Fetihden yedi sene sonra Fâtih, tanıdığı Bursa Ermeni piskoposu Ovakim'i, bâzı âilelerle berâber getirterek Patriklîğe tâyin etmiş, Samatya'da Sulumanastır = Aya Yorgi Rum kilisesini tahsis

eylemiştir. Bursa'dan başka Ankara'dan, Tokat'tan, Sivas'tan ve işgâl olundukça Karaman ve Adana havâlisinden ve Otluk Beli muhârebesinden sonra Bayburt'tan Ermeni âileleri getirilerek şehrin altı mahallesine toplu halde yerleştirilmiştir. En kalabalık oldukları yerler Samatya, Lânga, Kumkapı ve Galata idi; elân da buralarda epeyi Ermeni mevcuttur. Ermeni Patrikhânesi 1641 senesine kadar Sulu Manastır'da icrâyı faâliyet etmiş, Kumkapı'daki şimdiki Patrikhâneleri de, 1479 da Bayburd'un işgâli üzerine getirilen Ermenilere verilen müsaade üzerine yaptıkları Surp Asduadzadzin ismindeki kilisededir. Bugünkü binâ XIX. asırda yenilenmiştir.

Bu sûretle Ermeniler de Türkiye dâhilinde bir merci' sâhibi olarak ticâret ve san'atla mühim servetler kazanmışlardır.

Müsevilerin Bizans devrinde ufak bir cemaat hâlinde Bahçekapısı'nda buldukları mâlûm, bir kısmının da Hasköy'de oturdukları muhtemel bulunmaktadır. Fâtih devrinde İstanbul'da pek çoğalmamışlar, yalnız Edirne'den bir cemaat gelmiştir. Asıl Kastil kralı Ferdinand'ın İspanya'yı Araplardan almasıyla berâber Yahudileri de tamâmen kovması üzerine Fâtih'in oğlu II. Bâyezid'in gönderdiği donanma tarafından kurtarılıp Türkiye'ye kabul edilmişler ve İstanbul'da yerleşmişlerdir.

Katolik ve Lâtinlerle münâsebetler de şöyledir: Galata'nın, muhâsara esnâsında tamâmen bitaraf kalmaları şartıyla, muhtâriyetlerinin devâmını Fâtih kabul etmiş ise de, Cenevizliler bir taraftan pâdişahıtan çekindikleri için ona karşı bitaraf görünmekle beraber, İstanbul'un fethi takdirinde zayıf Bizans'a gösterdikleri tahakkümü devam ettiremeyeceklerini bildiklerinden el altından Bizans'a yardım etmişler ve

para, malzeme, «gönüllü» nâmi altında asker vermişler ve yapılan ihtara rağmen İstanbul'dan kaçan Lâtinleri ve Bizanslıları kasabalarına kabul etmişlerdi. Bir çokları da donanmanın meşgûliyetinden bilistifade gemilerle ve servetleriyle kaçmışlardı.

Ummadıkları fethin vukûu Galatalıları endişeye düşürdü; hemen fetih günü Galata podestası Angelo Zaccharia Fâtih'e bir sefirle mürâcaat etti ise de kabul edilmedi. Yalnız bilvâsıta kaçanların geri getirtilmesini muhâceretin durdurulması emrini alarak sefir me'yûsen döndü. Bir istiskalden sonra bizzat mürâcaat etmeğe mecbur olan Angelo, muhtâriyetlerinden bahsetmeğe yeltendi ise de kendi torununun bile Bizans muhâripleri meyânında esir olmasından dolayı bitaraflığı muhâfaza etmediklerini ve binâenaleyh imtiyazdan bahse mahal olmadığını ve kaçanlar geri gelmedikleri takdirde mallarının müsâdere edileceği cevâbını aldı. Ceneviz Cumhuriyeti'nin Galata üzerindeki bir buçuk asırlık bütün hukûku da sukut ediyordu.

1 Haziran Cuma günü Galata işgâl edilerek kulelerinden bâzısı yıkıldı; hendekleri dolduruldu, bununla beraber vezir Zaganos Paşa tarafından imzâlanan bir senetle din ve ticâret serbestileri ve belediye işlerinde muhtâriyetleri bağışlandı, mevcut kiliseleri kendilerinde kalacak, fakat yenisi yapılmıyacak ve çan çalınmıyacaktı.

İşte bu esaslar iledir ki, mevcûdiyetleri zamânımıza kadar Levanten ismi altında intikâl eden Galata Lâtinleri asırlar boyunca Türk tebaası olarak bütün cihanla ticâret edip zengin ve müreffeh yaşamışlardır.

Esâsı Müslüman akidesine istinat eden, vicdanlara serbestî vermek usûlü, İslâmların aldıkları diyarlarda cârîdir; Kudüs'te, Antakya'da, Mısır'da ve Şi-

mâli Afrika'da Hıristiyan ve Museviler mânevi mevcûdiyetlerini ve mâbedlerini bu güne kadar muhâfaza etmişlerdir; bu serbestiyi ancak geniş müsâmaha ve dürüstlük prensibine medyundurlar.

Aksi kaziye için aynı noktayı nazarın tekrarı mümkün değildir. İspanya, Sicilya, Girid, Kıbrıs, Macaristan Müslümanları gibi, son olarak da yirminci asırda Balkan Türkleri yerlerinden sökülüp atılmışlardır.

XV. asırda Fâtih'in tuttuğu pek âdilâne ve geniş düşünceli yol ise tesâmüh zihniyetinin en bâriz misâlidir; hayat ve memâtını elinde tuttuğu mağlûp milleti bir Patriğin idâresinde toplıyarak her türlü din ve vicdan serbestisine nâil ettiği gibi, evlenme, boşanma ve vefat gibi ahkâmı şahsiyelerinin idâresini kendilerine tevdi' ederek, bir millet olarak XX. asra ulaşmalarını tahti emniyete almıştır.

Hiç bir mercileri olmıyan Ermenilere, Türkiye'de bir Patriklik ihdâsı da sebebi mevcûdiyetleri olmuştur; onlar da ahkâmı şahsiyelerinde hür idiler.

Lâtinler Papa'ya tâbi olduğundan yalnız dinî müesseselerine serbestçe icrâyı faâliyet etmek imkânı bahşolunmuştur.

İstanbul'u fetheder etmez hukûkî esasları ve medeni şerâiti böylece vaz'eden ve büyük içtimâî, harsî, siyâsî ve askerî muvaffakiyetleriyle (Fâtih) ünvanını bilistikhak kazanan Sultan Mehmed için artık harap hâliyle muhâsara ve fethettiği şehri kendine pâyitaht olmak üzere imar etmek ve ihtiyâcı bulunan beş yüz bin nüfûsun yerleşmesine müsâit hâle sokmak yolunda gayret sarfetmek kalyordu.

İstanbul şehrindeki Bizans sarayları pek harap bir halde idi ve ancak küçük ve mahdut bir kaç dâire kalmıştı. Bunlar da bir Osmanlı sultânının ikâmetine kâfi ve muvâfık olmaktan çok uzaktı. İstanbul'da ancak yirmi gün kaldığı halde derhal bir saray inşâsını emretmeden Edirne'ye hareket etmedi. Bu saray şehrin merkezindeki Bâyezid tepesinde şimdiki üniversite ve Süleymâniye Câmii'nin işgâl ettikleri geniş sâhada idi. 1454 senesinde biten sarayda Fâtih yirmi sene kadar ikâmet etti. Binâları XVI. asırda yandığından hakkında fazla mâlûmatımız yoktur; yalnız arâzisinin üç yüz elli bin metre murabbâ' olduğu bilinmektedir. Tertibâtı da her halde 1451 de inşâ olunan Edirne sarayına müşâbih, yâni merâsime mahsus bir birinci ve nefsi pâdişâhiye âit ikinci avluları muhtevî olsa gerektir.

Bundan sonra 1459 senesinde Eyüp Sultan'da câmi, türbe, medrese, imâret ve hamamdan mürekkep manzûme yapıldı. 14 metro kutrunda kubbeli murabbâ' bir orta kısım etrâfında üç yarım kubbeden ibâret yepyeni bir plân tatbik olundu. Eskisi yıkıldığından XIX. asır başında medrese de hazfolunup daha büyücek olarak bugün mevcut olan binâ yapıldı. Türbe, hamam ve harap imâret mevcut bulunmaktadır.

Üçüncü eser Sadrîâzam Mahmud Paşa'nın 1462 de yaptırdığı câmi, medrese, türbe, mektep, mahkeme ve irad olarak hamam ve handan mürekkep külliyesidir. Câmî zelzelelerden sonra epeyi tâmir görmüş olmasına rağmen, şekli aslîsini tamâmen muhâfaza etmektedir.

Plânı Bursa câmilerine uygun olmakla berâber, ön tarafa iç dehliz ilâve edildiğinden bir nartekse uzaktan müşâbehet arzetmektedir. Orta kısmın yan-

larında ikişer ayrı kol da Bursa'nın T tipi dediğimiz câmilerinden muharreftir. Zelzeleler iç tezyinâtı epeyi harap etmiş yalnız medhâl dehlizindeki kubbe istalaktitleri kalmıştır. Hârici kapı sırf mermerden, istalaktitli ve mükemmel bir eserdir; binâ da kâmil kesme taştandır. Türbe sekiz köşe plânlı 14 pencere kubbeli basit bir binâ olmasına rağmen; hârici kaplaması ona müstesnâ bir ehemmiyet kazandırmaktadır. İnce mesâmi taş zemin üstüne gömme olarak çakılan firûze, lâciverd çiniler, yıldızlar, müseddesler meydana getirmektedir. Bu çiniler aralıksız konmayıp taş esas unsur olarak alındığından cephe, salâbet manzarasını hiç kaybetmemekle beraber, câzip bir sûrette süslenmiş bulunmaktadır.

Mahkeme ve mektep tamamen yıkılmış, medreseden yalnız dershâne kalmıştır.

Hamamın kadınlar tarafı yıkılmış ise de geri kalan erkekler kısmı 20 metrolük kubbesi, muhteşem cephesi ve iç taksimat ve tezyinâtı itibâriyle İstanbul'un en güzel hamamlarından biri vasfını kazanmıştır.

Mahmut Paşa caddesinin alt başındaki Kürkcüler Hanı medresede okuyan talebeye irad olarak yapılmış yüz odalı muazzam bir binâdır ve dörtte üçü ayakta durmakta, mütebâkisi zelzeleden yıkılmış bulunmaktadır.

Bundan sonra Murad Paşa'nın Bursa T tipi câmileri üslûbunda Aksaray'daki câmi, medrese ve hamamı gelir. Câmi ve hamam (1) oldukça iyi bir halde mevcuttur. Medrese harap olmuştur. Bu câmi, sâde

(1) Murad Paşa Hamamı 1956 târihinde tamamen yıkılarak, yok edildi. (A. Yüksel)

kesme taştan yapılmış olmayıp, araya tuğla sıralar da konmuştur. Plân itibâriyle Eyüp Câmii'ne benzeyen Şeyh Vefâ Câmii, medrese ve hamamı zelzeleden yıkılmış, yalnız türbesi kalmıştır.

Sıra Fâti'h'in yaptırdığı büyük külliyyeye gelmişti; 1462 de başlanıp 1470 de bitirilen bu eser, mimâri, şehircilik, içtimâî, teşkilât bakımlarından fevkalâde bir eserdir. Manzûmenin mihrakı olan câmiin eski yapısı, 26 metre kutrunda tam, mihrap cihetinde yarım kubbeleri pil pâye (pilier) üzerine oturan büyük ve mühim bir eserdî. İki minâresi ve etrafı kapalı zengin ve muhteşem bir şadırvan avlusu vardı. 1765 târihindeki müthiş zelzelede iki dakika içinde câmi kubbe ve duvarları yıkıldığından 1771 senesinde bugünkü plânla yeni baştan yapıldı. Fakat ikincisi birincinin derecesinden çok uzakta kaldı; şimdiki dört pil pâye üzerine kurulmuştur ve kubbesi çok daha küçüktür; yerinde ve vesâik üzerinde yaptığım esaslı bir tetkik ile eski kubbenin 26 metro olduğunu tesbit ettim. Yeni binâda eskisinden, muhteşem tâk kapı, şadırvan ve avlusunun etraf duvarlarıyla minâreler bâki kalmıştır. Külliyyeye büyük ehemmiyet kazandıran unsurlardan birisi de, sağ ve solunda yirmişer hücre ve birer dershânededen mürekkep sekiz üniversite (séminaire) ve sekiz tâne de tâli (Collége) medresesini hâvi olmasıdır.

Bunlardan üniversite kısımları mevcuttur; tâliler yıkılmıştır.

Her iki kısımda bin talebe okuyor; yiyip içiyor ve ikâmet ediyor, ihtiyaçları için de bir yevmiye alıyorlardı. Tedrîs sistemi sonradan Cambridge'te tatbik edilen usûle pek müşâbih idi; talebeler, gece gündüz berâberlerinde bulunan müidlerle ilim yollarında müzâkereler yaparlardı. Okunan ilimler fıkıh (İslâm hü-

kûku), kelâm (teoloji), tıb ve heyet (astronomy) ve riyâziye idi.

Üniversitenin, husûsilerden maada, bir de umûmî kütüphânesi, tıb talebesinin tatbikâtına ve mürâcaat eden hastaların tedâvisine mahsus bir şifâhâne (hastahâne)si, bir de muvakkithâne (Horlogerie)si vardı. Külliyyede içtimâî yardımlar da düşünölmüş, şehre gelen misâfirlerin bir yer tedârik edinceye kadar üç gün parasız yiyip içerek ikâmet edecekleri bir tâbhâne (Hospice) ve bunların binek atları ve ticârî eşyâsının muhâfazasına mahsus bir kervansaray ile şehir fukarâsına her gün yemek tevzi' eden bir aşhâne yapılmıştı; ayrıca küçük çocuklar için bir mektep vardı.

Bu son te'sislerden yalnız tâbhâne kalabilmiş, diğerleri zelzelelerde yıkılmıştır. Binâlar tamâmen kesme taştan inşâ edilmişti ve hey'eti umûmiyesi 120.000 metre murabba' bir sâhaya yayılmıştı.

Daha İstanbul alınır alınmaz Ayasofya'da, Zeyrek (Pantocrator) ve eski imâret (Pantepopte) câmilerindeki hücrelerde üç medrese tesis olunarak büyük âlimlerin idâresine verilmişti. Fâtih külliyesinin inşâsiyle bu perakende tesisler oraya nakledilmiş ve tedris kadrosu da takviye olunmuştur.

Anadolu'dan Semerkand'e gidip Uluğ Bey Rasadhânesi'nde astronomi üzerinde mühim keşifler yapan riyâziye âlimi Ali Kuşçu da İstanbul'a dâvet olunarak tedrisatta bulunmuş ve maalesef oldukça genç yaşta ölmüştür. Yaptığı basita (Cadran solaire) minârenin gövdesinde görölmektedir.

Fâtih devrinde Sadrîazam Rum Mehmed Paşa Üsküdar'da bir câmi ve medrese ve teferruâtı, yaptırmışsa da yalnız câmi ve türbe bâki bulunmaktadır; diğerleri yıkılmıştır.

Devrin en son câmiî, mühim bir eser olan Davut Paşa manzûmesidir. Câmi 18 metre kubbeli ve hâricî nisbetleri pek güzel, âzâmetli bir binâdır.

Fâtiî büyük vak'alarla dolu heyecanlı ve yorgun zamânında, İstanbul'u aldığından itibâren geçen yirmi gün gibi kısa bir müddette, yerini intihap ettiği sarayının mevkii ve manzarası Boğaz'a ve Halic'e nâzır ve fevkalâde güzel olmakla berâber, yarım adanın tam ucunda, bugünkü Topkapı Sarayı sâhasına nazaran sönük kalıyordu. Seferlerden İstanbul'a döndükçe buranın dünyâda naziri olmıyan güzelliği ve üç denize nâzır, müstesnâ manzarası, bir saray yaptırmak arzularını tahrik ediyordu. Nihâyet, fetihten on beş sene sonra bu emel tahakkûka başladı.

İlk binâlar münferid iki büyük köşk idi; sonra inşaat plânlaştırılıp 1400 metre boyunda bir surla Halic'ten Marmara'ya kadar şibh-i cezire bölündü. Diğer üç tarafı eski Bizans burçları muhâfaza ediyordu. Duvarın içi birinci avluyu teşkil ediyordu; burada erzak depoları, inşaat malzemesi ambarları, her türlü levâzım, fırın ve bu hizmetlere bakanların dâireleri bulunmakta idi. Avlunun tâk kapısı Ayasofya karşısında bulunan Bâb-i Hümâyûn'dur; târiî kitâbesi sarayın hitam târiîhini gösterir (883 hicri - 1478 milâdî).

İkinci avlu elyevm saraya medhal teşkil eden çift kuleli kapıdan başlar; kapı Fâtiî, kuleler, Kânûnî devrindedir. Avlunun sağında mutfaklar, ortada iç hazine, kubbe altı (salle de conseil) ve adâlet kulesi ve baltacılar (halle bardiers) has ahır ve haremın bir kapısı vardır.

Üçüncü avlu Enderûn'a yâni pâdişâhın resmî ve şahsî hizmetlerini ifâ edenlerin dâirelerine tahsis edilmişti. Medhalin tam karşısında pâdişâhın elçileri ve

mühim şahsiyetleri kabul ettiği arz odası (taht salonu) vardır. Avlunun sağında Enderun mektebi, elyevm, şimdiki müzenin de hazîne dâiresi olan büyük Fâtih Köşkü, karşı tarafta kiler ve hazîne koğuşları, solda küçük Enderûn Mektebi ve doğancılar dâiresi yapılmış, sol taraf ise kâmilen pâdişâhın ve haremının ikâmetine tahsis edilmişti. Fâtih devrindeki binâlarından yalnız Fâtih Köşkü ve haremın bir kısmı zamanımıza intikal etmiş, diğerleri zamanla tahavvülâta dâçar olmuştur. Bir de, cirit, çöp ve çevgân (bir nevi polo) ve at koşularına mahsus, dış avlu vardır; meşhur Çinili Köşk bu müsâbakaların temâşası için bir makam olarak yapılmıştır. Saray yedi yüz bin metre sâha işgâl etmektedir.

Topkapı Sarayı yapıldıktan sonra Bâyezid'dekine eski ve buna yeni saray denilmiştir. XVIII. asırda sâhil surları üzerine yapılıp, burçlarının önündeki toplardan dolayı (Topkapı Köşkü) ismi verilen köşke izâfete, inşâsından üç asır sonra (Topkapı Sarayı) nâmiyle yâd olunmaya başlanmıştır; elyevm bu isim altında ve Türk eserleri müzesi hâlinededir.

Saray binâları asırlar boyunca tâmir, tâdil ve bilhassa ilâvelerle tebeddüle uğramış ve büyütülmüştür. Fâtih devrinden kalan aksâmı kara suru, ikinci duvar, mutfakların ufak bir kısmı, has ahır, hazîne dâiresi, adâlet kulesi, arz odasının kâide kısmı, Fâtih köşkü, haremın bir kısmı ve çinili köşktür. En mühim binâları da şimdi hazîne olan Fâtih köşkü ve Çinili köşktür. Fâtih köşkü önünde geniş bir revak (arcade) kısmen kubbeli, kısmen müzeyyen ahşap tavanlı muhteşem salonları ve hamamı ve bir taraftan Boğaz, bir taraftan Marmara'ya hâkim geniş bir hayat'ı (veranda) olan fevkalâde bir binâdır. Bir binânın tabiatle nasıl kaynaştığını ve onu nasıl itmam ile çerçevele-

diğini görmek için bu eseri tetkik etmelidir. Binâ kâmilin kesme taştandır, kapılar, sütunlar ve mühim aksam som mermerdendir.

Çinili köşk eski inşaat an'aneleri daha yakın bir sûrette sırlı tuğla ve kesme taş ile inşa edilmiş olup, cephesi ve odaları altın yaldızlı müzeyyen çinilerle kaplanmıştır. Plânı Afyon Karahisarı'ndaki Gedik Ahmed Paşa Câmii'ne pek benzemektedir. Dışı ve içi azametten ziyâde ferah bir tesir yapar.

Fâtih, câmi ve saraylardan maada dünyâ yüzünde yegâne olan Kapalı Çarşı'yı ve içindeki iki büyük bedesteni yaptırmıştır; diğer Şark pâyitahtlarında bu cesâmette ve bu kadar muntazam plânlı naziri yoktur.

Bizans çarşıları, İstanbul Kapalı Çarşısı'ndan 600-1000 metre uzakta bulunuyor ve Bizans son zamanlarında, dâhili ticâretten ziyâde transitle yaşadığından, dükkânlar, depolar sâhillerde toplanmış bulunuyordu. Büyük bir plân dâhilinde tevessüe ve ahâlisi fazlalaşmağa müstait bu şehirde dâhili istihlâk için çarşı şehrin merkezine alındı. Çarşıda bugün mevcut üç bin dükkândan iki bini Fâtih zamanında yapılmıştır; bedestenler ise kıymetli emtiâyâ, nakit ve mücevherâta depo vazifesini görüyordu ve gâyet sıkı bir disiplinle idâre olunduğundan herkes, bir bankaya yattırır gibi, kıymetlerini buralarda muhâfaza ediyordu.

Fâtih bu toplu çarşıdan maada şehrin muhtelif yerlerinde, Galata'da, Üsküdar'da üç bin kadar dükkân ve Galata ve Üsküdar'da birer bedesten yaptırdı.

İstanbul'da, saydığım câmilerden maada, kârgir kubbeli veyâ yalnız çatısı ahşap pek çok câmilîr de yapılmıştır. Edirne ve Bursa'dakiler küçük büyük olmasına bakılmaksızın hemen kâmilin kubbeli oldukları halde, İstanbul'da çok zarif olmakla berâber, ah-

şap çatılı câmiler yapmak mecbûriyetinde kalınması, Bizans kiliseleri Rumlara bırakıldığından, câmiye tahvil edilecek binâ bulunamayıp, mütemâdiyen artan sekenenin câmi ihtiyâcını acele karşılamak mecbûriyetinden doğuyordu; kubbe inşâsı çatıya nazaran pek yavaştır. Bu çatılı câmilerin ne kadar zarif olduklarını İstanbul'un korkunç yangınlarından kurtulan nümünelerinden anlamaktayız. Fâtih devrinde İstanbul'daki câmilerin yekûnu, büyük, küçük, yüz seksen dört tâne gibi büyük bir yekûna bâliğ olmaktadır; bunlar zamânımıza eserleri intikal edenlerdir; bütün bütün meçhûlümüz kalanlar bittabi hesaptan hâriçtir.

Fetihten sonra İstanbul'da bir çok umûmî hamamlar yapılmıştır. Bunların mühimleri yukarıda söylediğim Mahmud ve Murad Paşa hamamlarından başka, Tahtakale, Gedikpaşa, İshak Paşa ve Çukur Hamam'dı. Mâlûmumuz olan yekûnu otuz iki tâneye bâliğ oluyor.

Fâtih inşaatı listesinde otuz iki medrese, on iki han, iki tersâne, iki kışla, kırk çeşme ve Halkalı suyu tesisâtı bulunmaktadır.

İstanbul îmar olunurken Bursa, Edirne ve sair şehirlerde de îmar ve inşâ bütün hızıyla devam etmiş, Bursa'da otuz yedi, Edirne'de yirmi sekiz, diğerlerinde altmış câmi yapılmıştır. Bunlardan Afyon Kara Hisarı'ndaki Gedik Ahmed Paşa Câmiî plân ve inşâ itibâriyle şâyânı zikrdir. Minâresi, bir hatvesi taş, diğeri çini helezonî burmalarla süslüdür. Plânı da bir çifte I dir.

Bir de Edirne'de Tunca nehri kenarında 1451 senelerinde yapılan büyük saray 1871 Türk - Rus Harbi'nde cephâne infilâkiyle harap olmuş, yalnız bir kaç binâ harâbesi ve köprüler kalmıştır.

Velhâsıl Fâtih devrinin inşaat bilançosu üç yüz küsur câmi, altmış medrese ve bir o kadar hamam, otuz han ve bedesten ve üç yüz küsur binâdır. Bunlar muttali olabildiklerimizdir.

Fâtih zamanı bir buçuk asırdır büyük bir san'at devri halinde akıp gelen Osmanlı mimârisinin taazuv ve tekevvün safhasının en esaslı merhalesidir. Osmanlı - Türk mimârisi, kendinden evvel Selçuklular, Danişmendliler ve Saltukoğulları gibi tevâbiinin kurduğu mimâri esaslardan gerek plân, gerek motif olarak, bir çok unsurlar almışlardır; buna şüphe yoktur; aynı milletin aynı mimâri an'aneye mâlik iki kolu için de bu tabiidir.

Lâkin câmi plânı ve tezyinat husûsunda Selçukiler'den, Arap ve İranlı gibi diğer İslâm milletlerinden bir hamlede ayrılarak yepyeni bir T plânını Bursa'da ve İznik'te sâhayı tatbika koymuşlardır; 1339 da Bursa'da yapılan Orhan Câmii gibi. Bunlar Bizans eserlerine de hiç müşâbehet göstermez. Maamâfih, an'ane tesiriyle arada bir 15-20 kubbeli ulu câmiler de yapılmamış değildir.

Osmanlı mimâri mektebinin (école) Selçuklulardan uzaklaşan en bariz vasfı binâların hacım ve hat nisbetlerine temin ettiği uygunlukla, hârici manzaranın tenâsübünü temin etmesi, ilk nazarda bıraktığı tesir ve âhenktir. Selçuk binâlarında güzel nisbetlere mâlik âbideler bittabi yok değildir; fakat epeyi az olduğunu iddiâ etmek yanlış olmaz. Onlar nisbet güzelliğinden ziyâde binânın pek ziyâde tezyin edilmiş olmasını birinci plânda tutuyorlardı; tezyinâtı az Selçuk binâsı yok gibidir. Osmanlı tarzında ise kazıye berakistir; bu binâlarda nisbetleri güzel olmyan binâ yok gibidir; varsa da pek azdır. Çünkü vekar içinde ihtişam mimârisi olan Osmanlı üslubunda her

şeyden evvel binânın son derece sâdelik içinde vakur nisbetlere mâlik olması temin edilmişti; şuur ve tah-teşşuurun müştereken sağladıkları bu neticede her halde Osmanlı hânedânının büyük tesiri olsa gerekir. Zâir üstünde ilk intibâm hepsinden mühim, bilhas-sa uzaktan görünüşte, şehirlerin umûmî manzarasında gayri kâbili içtinap zarûret olduğu münâkaşa gö-türmez bir hakikattir. Bu tesirleri de teferruat ve tez-yînâta boğulmadan temin etmek ise bir sehli mümte-ni'dir.

Osmanlı binâlarının birincisinde başlayan bu istiklâl ve şahsiyet ve bu yepyeni telâkki, Selçuk dev-rinden târihen uzaklaştıkça tekemmül etmiş, nisbet-ler âhenkleşmiş, plânlar daha derli toplu, daha ziyâ-de (vahdet) unsurunu hâvi olmağa başlamıştır; tezyî-nat ancak medhallere, minber ve mihrablara hasre-dilmiştir. Bursa Orhan Câmii (1339), İznik Yeşil Câ-mii (1390) ve aynı târihlere yakın Bursa Murâdiye Câ-mii gittikçe nisbetleri daha sağlam, tezyînâtı ancak pek lüzumlu yerlerde gözü tatmin edecek hadde indi-rilmiş, hey'eti umûmiyeleri itibâriyle de XX. asırda, nazariyesi iyi düşünülüp tatbikinde iğrenç hatalara düşülen, mücerret (abstraite) mimâriyi en güzel şe-kilde ilk sâhayı tatbika koymuş binâlardır. Osmanlı mimârisi mücerret olduğu halde XX. asırnki gibi ku-ru ve haşin değildir.

Yukarıda söylediğim câmilerin hemen hepsi mihrap mihverinde iki büyücek kubbe (takriben 12-13) ve yanlarda ikâmete, misâfir kabulüne, idâre işleri-ne elverişli daha alçak kubbeli dörder hücreyi ve ön cepheye üç veyâ beş kubbeli bir revakı (arcade) muhtevî binâlardır. Bu plânla büyük satırları kapa-mak müşkül olduğundan daha geniş mekân elde et-mek üzere dört orta ayak üstüne bir merkezî kubbe

koyup etrafını küçüklerle beslemek tarzında bir plân denemesi Dimotoka'da Doğan Bey Câmii'nde (1420) tatbik edilmiştir; bunun kubbesi de 12 metre idi; fakat sâhası daha genişti. Büyüyen İmparatorluğun ihtiraslarına bu da kâfi gelmiyordu; 1437 de başlanıp 1447 de bitirilen Edirne Üç Şerefeli Câmii'nde 12 metrelik kubbe birden 24,5 metreye iblâğ olunarak ve kapalı şadırvan avlusu ilâvesiyle muazzam bir eser meydana geldi.

Daha Bizans fethinden evvel içtimâi bünyelerinin gelişmesiyle mebsuten mütenâsip olarak yaptıkları bu kademe kademe tahakkuk eden hamle ve cehitler neticesinde milli rûhun istediği büyük eserlere doğru yavaş, fakat emin, hatvelerle ilerlendi; her türlü taklidden uzak, son zerresine kadar orijinal mimâriye erişildi.

Minâreler de bu arada son derece büyük bir tekâmüle vâsıl olarak Üç Şerefeli Câmî'ye ismini veren üç müezzin şerefesini (platform) hâvi 67,5 metre irtifânda dünyânın en ince ve güzel minâresi meydana geldi; adetleri de bir veyâ ikiden dörde iblâğ olundu. Bu binâlar tamâmen kesme taştan yapılmıştır.

Bizans fethinden sonra yapılan Fâtih Câmii ise, yukarıda kaydettiğimiz vechile, 26 metrelik kubbesi ve çok geniş sâhasıyla yeni bir hamle ve büyük kubeler ve İstanbul'u nazirsiz âbideler şehri hâline koyan büyük câmiler serisine mebde teşkil etti.

Türkler İstanbul'daki mimâri ve inşaat serilerine Bizans usullerinden uzak, tamâmen müstakil bir ruh ve teknikle başladılar.

Teknik husûsunda, Bizans mimârîsi bir tuğla inşaat sistemi olup, hâricen tuğlalar ya bariz olarak bırakılır veyâ, Ayasofya'da olduğu gibi, beden ince ve

geniş mermer levhalarla kaplanırdı. Ne tuğla ve ne de incecik oldukları derhal sezilen geniş levhalar, salâbet ve metânet manzarasına mâlik kesme taşla kâbili mukâyese olmayacak kadar cılızdır, emniyet manzarasından mahrumdur. Önlerinde buldukları bu misâlleri ve şehrin an'anesine rağmen Türkler bu tarz-lara kapılmayarak derhal müstakil bir yol tutup, binâlarını kuvvet ve devamlılık manzarasına ulaştırmış-lar, mesamî kesme taştan yapmışlardır.

Bizans binâları hârici nisbete ehemmiyet verilmeden yapılmıştır; kütleler ağır kubbe ve sâire gibi unsurlar bunlarla gayri mütenâsiptir. Ayasofya dahî hâricen bir âhenk göstermez; binâyı desteklemek için konulan mâil ve kademe kademe arza yaklaşan Türk ilâvesi payandalar olmasaydı birden yükselen sert bir kütle manzarasını alırdı. Halbuki Türkler mimâri-lerinde büyük kubbe etrâfını derece derece birbirine destek olan daha küçük unsurlarla besliyerek mukâve- met tekniğini temin etmişler, aynı zamanda göze ve zevke emniyet ve fêrahlık hissini vermek mes'elesini pek güzel bir şekilde halletmişlerdir. Mîmârî ruh ci- hetinde de Bizans kiliseleri üç veyâ beş tâne dehlizle (Nef) inşâ olundukları halde Türk plânında tam ve kat'i vahdet vardır; Ayasofya'da birbirine yakın sı- raların teşkil ettiği bir direk perdesi ile yanlar orta kısımdan külliye ayrı düşmüştür, ve kimse yan nef- lere gitmek ihtiyâcını duymayıp orta kısımda durur ve binâyı seyreder. Yanlara gidenler ancak ihtisas ci- hetinden bir tetkik yapanlar veyâ tecessüsle bir göz atanlardır. Cenahlar basık, karanlık ve sıkıntılıdır. Câzibeyi teşkil eden orta kısım, umum sâhanın yüz- de kırk ikisi olduğundan, yüzde elli sekiz nisbetinde bir mahal ziyâa uğramış demektir. Halbuki birleşik bir mekânın aksâmı arasında bu derece müvâzene-

sizlik umum sâhanın âhengini bozar; bir binâ heyeti umûmiyesinden istifâde için yapılır.

Bazilik sistemi dediğimiz nefli binâlar yapmak itiyâdı, ilk kiliselerin paiyen mâbetlerinde kurulmasından kalmıştır. Rôman, Gotik ve Bizans'ta çatılı bazilikler hep böyle yapılagelmiş, hattâ Ayasofya çatı yerine Karakale hamamları ve asıl Şark binâlarını örnek alarak kubbe ile örtüldüğü halde yine de nef sistemine tâbi olmaktan kurtulamamışlardır. Hemen bütün Bizans kiliselerinde üç nef kullanılmış, Pantokrator gibi bâzı kiliselerde bu adet beşe çıkarılmıştır.

Halbuki Türk câmii hâricen olduğu gibi, dâhilen de başka bir ruh arzeler; bütün iç hacım bir vâhit teşkil eder. Bir kenarda durmakla bütün binâyı yek nazarda kavrarınız. Yanlardan, orta kısımdan ayrılmamıştır; hepsi birbirine kaynaşmış, bir kül hâlini almıştır (1). Tezyinat unsuruna gelince; hâricî mimârî zayıf olunca tezyînâta kuvvet verilmesi tabiidir; esas bünyesinde güzelliği olan, tezyînâta ihtiyaç duymaz. Türkler o güne kadar efsânevi bir güzellikte telâkkî ettikleri bu şehri zaptedince, beklediklerini bulamayıp kendi üsluplarının üstünlüğünü derhal anlamışlar ve mahallî an'ane, alışkanlık ve malzemeyi bir tarafa bırakarak evvelâ, Bizans'ın, yani başında olduğu halde, kullanmadıkları mesâmi güzel yapı taşı ocaklarını kıymetlendirip işlemişler; hâricen ve dâhilen tam bir (vahdet) mimârîsi vücûde getirip, tezyînâtı ancak kapılara, pencerelere, mihrap ve mimberlere hasr ile, beden ve ayakları kuvvetlerini tebârüz ettirmek ve

(1) Şunu da arzedelim ki Osmanlı-Türk câmileri ırkdaşları Selçukluların çok direkli câmilerine benzemediği gibi, yine aynı üslupta olan Arap, İran ve Hind câmilerine de hiç benzemez.

vahdeti temin etmek üzere, tek malzemeden ve sağlam bir görünüşte yapmışlar, insana bir muvakkatlik hissi veren ince kaplamalar kullanmamışlardır.

Roman, Gotik ve Rönesans gibi mimâri üslupları, bir devre mahsus bütün milletlere şâmil umûmî tarzlar olduğu halde, son Türk imparatorluğu olan Osmanlılık kendine has bir milli mimâri ibdâa muvaffak olmuştur. Bir Osmanlı Türk eserini görür görmez aynı din zümresinden Arap ve İran ve Hind eserinden derhal tefrik ettiğimiz gibi, aynı topraklar üstünde, aynı taş ve harçla çalışan Bizans, Sırb, Bulgar mimârisiyle karşılaştığımızda da tereddüdsüz yine: «Bu Türk binâsıdır» deriz. İşte, Türkler bütün XVI. asır boyunca sayısız şâheserler (2) verecek olan san'atlarının temel âbidelerini bittabi XV. asrın ilk nısfındaki çalışmaların izinde yürüyerek, Fâtih devrinde inşâ etmişler, plânda vahdet, nisbetler, hacimler gibi esasları ve şadırvan avlusu, kapılar, mihrablar gibi inşâî anâsırın en güzel tarz-ı hallerini, düsturlarını vaz'etmişlerdir.

Onların resim ve heykel gibi güzel san'at şubelerinde diğer milletlerden geri oldukları vârittir. Edebiyat ve mûsikide de, Garptakilerden başka çeşnide, mütemâdiyen yüksek eserler vermiş olmakla berâber, dünyâ seviyesinin en üstünde olduklarını iddiâ eden

(2) Osmanlılar, İstanbul ve diğer şehirlerdeki büyük çapta câmi ve binâlar nokta-ı nazarından hiç bir milletin erişemediği bir seviyeye ulaşmışlardır. Meselâ Bizanslılar bir tek Ayasofya'yı yaptıktan sonra ona yakın hiç bir eser meydana getirememişlerdir. Ayasofya kubbesi 31 metre olduğu halde, diğer kiliselerinkilerde 18 metreyi geçen bir tâne yoktur ve bu vasat eserler de iki üç tânedir; fazla değildir. Kiliselerin mütebâkisi üçüncü derecede binâlardır.

yoktur; fakat mimârîde dünyâ çapında şâhikayı yalnız başlarına fethettikleri bir hakikattir.

Garb medeniyeti zümresi, başka bir üslûba ve daha müzeyyen binâlara alışkın olduğundan, Türk mimârîsi karşısında, vehleyi ülâda (ilk bakışta) bir yabancılık hissedebilirler ise de, Türkiye'de uzunca bir müddet kalıp, rûhî bir istinâs ve terbiye hâsıl edenler ve bilhassa taassupsuz san'atkârlar hayretle ürpermekten kendilerini alamamaktadırlar.

*
**

İstanbul bir taraftan îmar ve iskân olunurken, siyâsî hâdiseler de tevakkuf etmiş değildi. Eski Bizans toprakları üstünde, adalarda sayısız prenslikler ve dukalıklar teşekkül etmiş, Mora'da son imparatorun iki kardeşi despot unvânıyla ufacak hükümetler kurmuşlardı; Trabzon'da imparator unvânıyla bir Komnen sülâlesi icrâyı hükümet ediyordu. Fâtih evvelâ adaları tabiiyeti altına aldı; Atinalılar İtalyan aslından dukaları Francesco Accijuoli'nin zulmünden Fâtih'e dehâlet ettiler; Atina, Mora işgâl olundu. Kıralı ölünce anarşiye düşen Sırbistan kat'i olarak fethedildi; Bosna Hersek tamâmen Türk idâresine girdi ve sırasıyla Karadeniz'in cenup sâhilindeki İsfendiyar Oğlu hükümeti, Ceneviz müstemlekeleri ve Trabzon'daki Komnen imparatorluğu birer birer haritadan silindi.

Bu pürüzlerin hallinden sonra, Osmanlı hâkimiyetine karşı mütemâdi hıyânetlerle, nakz-ı ahitlerle târihi lekeliyen Karaman hükümetini Fâtih artık bırakamazdı, 1466 da ortadan kaldırıp halkını İstanbul'a nakil ve iskân etti.

Bu târihlerde Venedik Cumhûriyeti Mora'da çıkan bir ihtilâf bahânesiyle Osmanlı Devleti'ne ilân-ı harb etmişti, on altı sene süren bu harbde arada bir adalara akın etmekten başka bir şey muvaffak olmadıkları halde, mütemâdi darbeler yiyorlardı. Karaman âilesinden arta kalan bir Prensi donanma himâyesinde işgâl ettikleri Anadolu cenup sâhilindeki Silifke kalesine yerleştirdiler. Asıl maksatları Azerbaycan, İran ve Irak'ın sâhibi ve kuvvetli bir Türk hükûmeti olan Akkoyunlular'a bu yol üzerinden silâh ve para yardımı yapmaktı. Şarkta bu devlet kuvvetli kaldıkça rahat edemeyeceğini bilen Fâtih, bu vak'a üzerine Akkoyunlular'a harb açıp 1473 senesinde müthiş bir meydan muhârebesi sonunda Akkoyunlu hükümdârı Uzun Hasan'ı mağlûp ve perişân ederek Şarkî Anadolu'yu da fethetti.

Şarkta bir müttefik bulmak ihtimâli kalmayan ve muhârebe dolayısıyla telâfisi gayri kâbil zararlara uğramakta olan Venedikliler sulha tâlib oldular; Arnavutluk sâhilinde işgâl ettikleri kaleleri ve İşkodra'yı ve Ağrıboz'u terk ile, harb tazminâtı olarak iki yüz bin duka altını ve ayrıca her sene vergi vermek şartlarıyla musâlâha akdolundu.

Venedikliler, hasımları Napoli kralına karşı Fâtih'ten muâvenet bile talep ettiler. Venedik sulhunu müteâkip pâdişah, Buğdan'ın (Moldavie) vahşi ve gaddar voyvodası Stefan'ı mağlûp ve firâra mecbur etti.

Fâtih'in etrâfa kol salmış istihbârat şebekesi Şimalde yeni bir kuvvetin ilk kımıldayışlarını haber vermişti; bu devlet o zamana kadar Moğol Kıpçak hânedânının taht-ı idâresinde bulunan Moskova Grândükü III. İvan'ın hükûmeti idi. Mora fethinden sonra Roma'ya kaçan Bizans prensi Tomas Paleolog'un

kızı Sofiya'yı, Papa'nın tavassutu ile tezevvüc eden İvan, zevcesinin teşvikiyle nazarlarını Cenûba doğru çevirmiş, ecnebi hükümetlerle ve bu arada Fâtih'in düşmanı Uzun Hasan'la münâsebetlere girişmiş idi. Sıhriyet bahânesiyle kendini Bizans İmparatorluğu'nun vârisi addetmek hülyâlarına da düşmüştü. Bu emellerin tahakkûka başlaması ancak iki asır sonra oldu ise de, Fâtih o zamandan bunu sezerek Şimâli Karadeniz'deki Kefe ve sâire gibi Ceneviz müstemlekelerini fethedip Cengiz Han bakiyelerinden Kırım Hanlığı'nı da taht-ı himâyesine aldı; bu sûretle Karadeniz tam bir Türk gölü oluverdi. Fâtih dünyâ üzerine Rusya'dan çökecek musibetlere karşı mukâbil tedbirlerini almaya gayret sarfeden ilk insandır; son asrın hâdiseleri bu endişesinde ne kadar haklı olduğunu isbat etmiştir.

Karadeniz'i bir Türk denizi hâline sokup Kafkaslar'dan Akdeniz'e kadar olan sâhada Mısır Kölemen sultanlığından başka kuvvet bırakmıyarak emniyeti ve coğrafi vahdeti temin eden Fâtih, artık, bütün hâdiselerini adım adım tâkip ettiği, Avrupa siyaset sahnesine çıkacaktı; Venediklilerin de teşviki üzerine donanma ile sevkettiği kuvvetle cenûbi İtalya'daki Otranto kalesini zaptetti ve buna müvâzi olarak Rodos'u muhâsara etti ise de alamadı. Bu İtalya seferinin ne maksatla ihtiyar olunduğu târihçe meçhul kalmıştır. Otranto'da bir köprübaşı kurup son derece kuvvetli bir kale yaptırması üzerinden az zaman geçmişti ki, Fâtih vefat etti ve bu sefer, bir teşebbüs mâhiyetinden ileriye geçemedi. İtalya'da kale yapılırken Fâtih bizzat ordusunun başında bir Şark seferine hazırlanmış ve İstanbul'a 20 kilometre mesâfede ki Tuzla'da, Sultan Çayırı mevkiinde ordugâh kurmuştu. Ehemmiyetli görünmeyen bir rahatsızlığı var-

dı; bir gece sancılar içinde vefat etti. Bir seferin zahmetlerini göze alıp yola çıkan pâdişâhın birden sancılanması ve İtalyan Müsevîsi iken ihtidâ eden bir hekimin verdiği şiddetli bir ilâç neticesinde bütün bütün ıztırâbı artarak, irtihâli bir takım tahminlere yol açtı ve zamânının müelliflerinden bir çoklarının, açıktan açığa olmamakla berâber, imâ ettikleri zehirlenme ihtimallerinin meydana çıkmasına sebep oldu. Muâsır müverrih Âşık Paşazâde de buna dâir epeyi hazin levhalar vardır.

*
**

Târih devirleri mikeyasında büyük adam olan Fâtih, XV. asırda azim ve cesâreti, dürüstlük ve adâleti nefsinde cemedip köklü ve bükülmez bir irâde ve kuvvet kaynağı olan Türk cemiyetinin içtimâi rûhunun mümessili idi. Cemiyet, yaptığı muazzam hamlelerde onun benliğinin mistik temellerini seziyor, onu, vasatın çok fevkinde ve esrarlı kuvvetlerin, erişilmez bir müfekkirenin sâhibi olarak görüyordu. Bu müşâhedede şuur ve tahteşşuur aynı derecede rol oynamakta idi. Fâtih'in icrâatı bu fikri, kütlenin şuuruna yükseltince, kütle kendini onda toplanmış gördü; onun varlığında kendini buldu ve her ferd şahsi mevcûdiyetini büyük bir varlığın mütevâzî bir cüz'ü şeklinde telâkki etmeyi kabul edince de bütün benlikler (bir) oldu. O zaman bütün yapılanlar, inşâ, imar, güzel san'atlar, ilim, siyâset, askerlik, bu umûmî ruhtan feyz aldı. Büyük liderinin direktifleriyle muazzam neticeler meydana geldi.

*
**

Bu otuz senelik devrede cemiyet ve Fâtih neler yaptılar?

Cihanşümûl mimârının müstakbel temellerinin, ilk esas ve kâidelerinin Fâtih devrinde atıldığını, devirlerin keyfiyet ve kemiyet itibâriyle ne kadar bereketli olduğunu yukarıda izâh eylemiştik. Bundan evvelki paragrafta belirttiğimiz vechile en ufak işçisinden mimârına ve bânisine kadar herkesin umûmî bir âhenk içinde, yaptığı bu binâlarda büyük bir vahdet, tezyinat ve teferruâtı ikinci plâna bırakıp esas bünyeye verilen kıymet ve bütünden fıskıran azâmet bu mimârının mümeyyiz vasıfları oldu. XVI. asırda vardığı şâhika (apojée) nin membâi bu devirdir.

Güzel san'atların diğer şübelerinden resim de Fâtih devrinde bir hamle yapmak istidâdı gösterdi. Şark dünyasında noksan taraf olan büyük resmi (heinture) memlekete idhal için Fâtih Constanza di Fenara ve Gentile Bellini ve sâire gibi bir çok ressamı İtalya'dan getirtilip madalyalar, kabartmalar, yağlı boya tablolar yaptırdı; onların Sinan Bey gibi talebeleri yetiştirdi; 1480 senelerine doğru Türkiye'de resim yer tutmağa başlamıştı.

Garb için büyük bir meçhul olan Türk yazısı da bu devirde inkişaf esaslarını vaz'eylemeye başladı. En feyizli devir olan on altıncı asır başındaki müceddidler, Fâtih devrinde yetişip tekâmül ettiler; yazı mücerred (abstrait) güzelliğinin en güzel ifade tarzı hâline geldi. Fâtih zamanında ve onu tâkip eden 25 - 30 sene içinde artık hiç bir İslâm memleketinde erişilemiyen bir seviyeye vâsıl oldu. Asırların en büyük hattatı Şeyh Hamdullah Efendi, Fâtih devrinde yetişmiştir.

Tezhip ve minyatür de Fâtih zamanında çok asil nümüneler vermiştir; Fâtih devri kitapları bakmakla

dozulmıyacak bir nefâsettedir; ciltleri de pek güzeldir.

Edebiyat ve Türk lisânı sâhasında İkinci Murad zamânında başlıyan kuvvetli hamle, Fâtih devrinde inkişaf ederek, pek mühim şâir ve nâsirlerin eserleri elden ele dolaşmıştır. Bunların terakkisinde Fâtih'in mühim rolü olmuştur; bizzat kendisi de şâir olup hislerini lirik şiirlerle terennüm eden Fâtih, ediblerle hemhal olmuş, hasbihaller tertip, maddî ve mânevî refahlarını temin ederek teşvik ve himâye ile bu yolda her şeyi yapmıştır. Bütün Türk diyarlarından İstanbul'a gelen şâirler büyük izzet ve ikramla kabul olunarak alikonulmuş ve divanları câizelerle taltif edilmiştir.

Mûsîki hakkında fazla bir şey söyleyemeyeceğim; on beşinci asırdaki mühim eserlerin bestekârlarının Türkiye'de çalışıp çalışmadıkları henüz meçhul kalmış bir noktadır.

Felsefe ve ilim o devirde pek ileri ve canlı bir halde idi. Sekiz asırlık İslâm felsefesi ve teolojisi sâhasında 1450 den sonra Molla Hüsrev, Molla Gürâni, Sinan Paşa, Hızır Bey ve sâire gibi mühim şahsiyetler yetiştiği gibi riyâziye ve heyette Ali Kuşçu ayarında pek mühim nazariyeleri ve te'lifâtı bulunan bir âilm, tıpta Lâri Çelebi, Yâkup Paşa gibi üstadlar yer almışlar. Bu zatlar Fâtih semâniye medreselerinde ve diğer İstanbul, Bursa ve Edirne medreselerinde pek çok talebe yetiştirmişlerdir. Bu medrese ve mektep hâricinde Fâtih'in husûsî meclisi de bir akademi mâhiyetinde idi. Bütün bu âlimler, seyahat yoluyla gelenler, eski Bizans filozofları Fâtih'in meclisinde yer alırlar ve uzun musâhebeler yaparlardı. Bizzat kendisi Arabî, Fârisî, Yunanca, Sırpça ve rivâyete nazaran Lâtince

ve İtalyanca bilirdi. Bizanslı Amirutzes ile hakiki dostluğu vardı.

Mühendislik sâhasında da binâların teknik terakkisinden, kale ve tersâne inşaatından başka havan topunun ve ilk defâ Rodos muhâsarasında kullanılan infilâklı merminin icâdı şerefi Fâtih'e ve muâvinlerine âittir.

Ezeli takdirin tecellisi ile Fâtih'in yerine ikinci Bâyezid gibi babasının seviyesine ulaşmaktan ve geniş, hür fikirlerini tâkip edebilmek imkânından bile mahrum bir hükümdar çıkıp cemiyeti de şaşkın ve perişan bir hâle getirmeseydi, Rönesans'ın tam inkişaf devresinde komşu ülkede ve onu tâkiben bütün Şark dünyasında müvâzî bir fikir hareketi inkişaf eder ve Rönesans'ın çok parlak olmakla beraber yalnız rasyonalizmden örülmüş ve binâenaleyh tek cephele kalmasına mâni olurdu. Bu sûretle on sekizinci asırdan zamânımıza kadar insanları ve içtimâî bün-yeleri kemirmekte olan iman ve mâneviyat buhrânına karşı bir müvâzene unsuru teşekkül etmiş bulunurdu.

İstanbul

28 Kânunuevvel 1952

BİBLİYOGRAFYA

Âşık Paşazâde; Tevârih-i Âl-i Osman, Târih-i Osmâni Encümeni Neşriyâtı.

Dursun Bey, Târih-i Ebülfeth, Târih-i Osmâni Encümeni Neşriyâtı. Hammer, Osmanlı Târihi, Ata Bey tercümesi.

Feridun Diritemkin, İstanbul'un Fethi, İstanbul Belediyesi neşriyâtı, 1949.

İsmâil Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Târihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, 1947.

Kritovulos, *Târih-i Sultan Mehmed, Târih-i Osmâni Encümeni Neşriyatı*.

Süheyl Ünver (Doktor), *Fâtih Külliyesi ve Zamânı İlim Hayatı*, İstanbul Üniversitesi Neşriyatından, 1946.

— O —